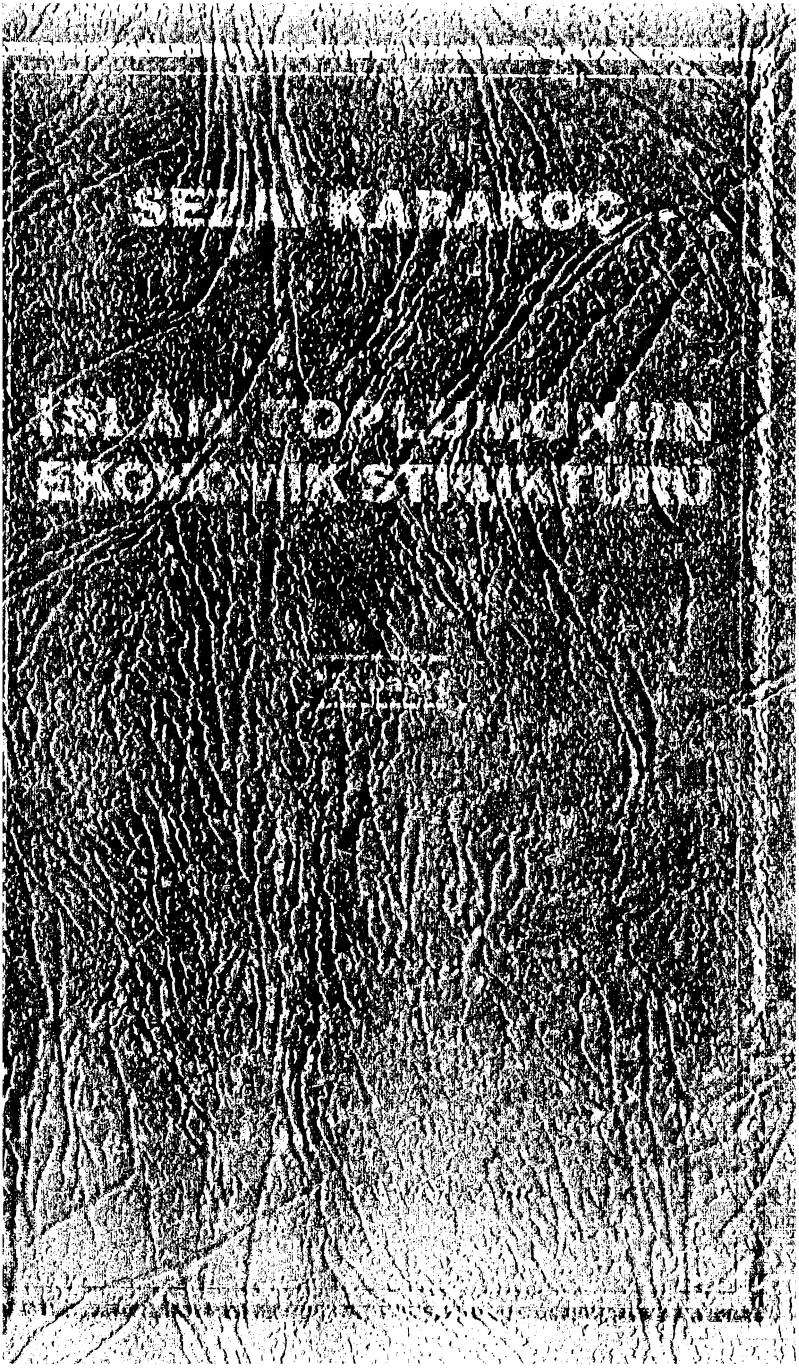
SEZAİ KARAKOÇ

İSLÂM TOPLUMUNUN EKONOMİK STRÜKTÜRÜ

13. baskı

DİRİLİŞ YAYINLARI

SEZAI KARAKOÇ
İSLAM TOPLUMUNUN
EKONOMİK STRUKTÜRÜ

Diriliş Yayınları : 8

Birinci Baskı :1967
İkinci Baskı :1974
Üçüncü Baskı :1976
Dördüncü Baskı :1977
Beşinci Baskı :1978
Altıncı Baskı :1979
Yedinci Baskı :1980
Sekizinci Baskı :1985
Dokuzuncu Baskı :1987
Onuncu Baskı :2003
Onbirinci Baskı :2009
Onikinci Baskı :2012
Onüçüncü Baskı :2013

BU KİTAP

Bu kitap, Temmuz 1966 - Mart 1967 tarihleri arasında Aylık Diriliş Dergisi'nde Mehmet C. Güneş takma adıyla çıkan yazarlardan oluşmuştur. İlk baskısı 1967 yılında Ötüken Yayınevi'nce yapılan kitap, ikinci baskısından itibaren Diriliş Yayınları'ndan çıkmaktadır.

©Diriliş Yayınları. BU KİTAP DAHİL BÜTÜN ESERLERİMİZİN TÜM YAYIN HAKLARI SAKLIDIR.
(Değerlendirme amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yazarın yazılı izni olmadan, hiçbir surette alınamaz, çoğaltılamaz, çevirisi yapılamaz, radyo, TV'lerde okunamaz, kaset ve CD'lere aktarılamaz, internet dosyası açılamaz)

Baskı - Cilt : Mutlu Basım Yayın
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi
C - Blok No: 264 Topkapı / İstanbul
İstanbul - Ağustos 2013

İSLÂM TOPLUMUNUN EKONOMİK STRÜKTÜRÜ

1.

İslâm toplumunun iktisat iç-yapısı hakkında islâm düşüncesinin altın döneminde yazılan klasik eserleri günümüz literatürüne getirememiş bulunduğumuzdan, bugün, islâm ülkelerinde üzerinde durulan iktisat ilmi, doğrudan doğruya, batı iktisat teorilerinin bir tekrarı olmaktan, iktisadî olayları batı iktisat postulalarıyla inceleme ve yorumlamadan öteye gitmemektedir. Bu metod ise, her şeyden önce, sosyal hayatın öbür alan ve görüşleriyle iktisadî yaşayış arasındaki bağları hiçe saymakta ve batının tecrübesinden doğmuş kavramları doğu ve islâm deneyine uygulama gibi içinden çıkılmaz bir kavram ve realite kopuşuna sebep olmuş ve olmaktadır. Ve daha iktisat realitesi tesbit edilmeden değer hükmü alanına geçiliyor. Arkasından da bir kaç iktisadî doktrin alternatifinden birini seçmeye zorlanıyoruz.

Batı düşünürleri ve islâm ülkelerindeki izleyicileri, her şeyden önce, islâmın teklif ettiği iktisat düzenini sırf teorik, hattâ ütopik bir sistem

gibi görüp inceleme ve bugünkü islâm ülkelerindeki iktisat yapısını, bir kaç tesir ve şartın kurduğu soyut bir şema çerçevesinde ele alma, bu iki yapı arasında da peşin hükümler dışında bir ilgi aramama yanlışından kendilerini kurtaramıyorlar.

Halbuki, İslâmın getirdiği iktisadî perspektif, Medine'de islâm devletinin kuruluşundan başlayarak bugüne kadar gelmiş islâm toplumuna uygulanmış, iktisadî olaylar akıntısı içine yerleşerek belli başlı bir iktisadî strüktür doğurmuştur. İktisadî yapının islâm dışı sistemlere kaydırılmak istendiği ve bir miktar da gerçekleştirildiği bugün bile islâm ülkelerinde, iktisat hayatı, bütün bütüne, islâmın etkisinden sıyrılmış değildir. Demek ki, islâmın iktisat tarihi, sadece, iktisadî düşünce tarihi olarak ele alındıkça, hem gerçeği tesbitten uzakta kalır, hem de islâma karşı, ilim ahlâkı ve düşünce namusuyla bağdaşmaz bir cinayet işlenmiş olur. İslâmın iktisat tarihi, iktisadî düşünce tarihi olduğu kadar iktisadî olaylar tarihi olarak da incelenmeli ve bu ikisi arasındaki bağlar aranmalıdır ki, islâmın gerçek iktisat sistemi görülebilsin, değerlendirilebilsin. İslâmın iktisadî doktrini, iktisat sistemi, olaylar içinde gelişe gelişe bir iktisat düzeni doğurmuştur. İslâm toplumunda kendine mahsus bir iktisadî içyapı oluşmuştur. Bunun ana çizgileri yakalanıp, islâm toplumunun iktisadî yapısının orijinalliği kabul edilmedikçe, bu ülkeler ekonomisi üzerine yapılan incelemeler aldatıcı anolojiler olmaktan öteye geçemez ve verilen hükümler, tamamen izafî olarak, başarıda ve ideal sistem olmakta batı sistemlerini temel

alan peşin hükümlere dayalı bir karşılaştırmalar kaosu olur.

Batı iktisat yapısını ve kavramlarını temel alan bazı düşünür ve yazarlar, kendi iktisadî doktrin eğilimine ve islâm hakkındaki hükmüne göre, islâm iktisat yapısını, liberal veya sosyalist bir yapı gibi görmüş ve göstermişlerdir. Yazar, liberalist veya kapitalist eğilimli ve islâm hakkındaki düşüncesi de müsbetse, islâmı kolaylıkla liberalist veya prekapitalist bir iktisat düzenine sahip olarak çizmiştir. Tersine, islâma düşman bir yazar, antiliberalist ve prekomünist bir yapıda göstermekte çekinmemiştir onu. Aynı şemayı, sosyalistlerde de görüyoruz: islâm düşmanı bir sosyalist, islâmı, hemeninden, bir derebeylik rejimi, en ileri bir halinde de, bir burjuva medeniyeti gibi tanımış ve tanıtmıştır. Tersine, islâmdan propagandaları için yararlanmak isteyen sosyalistler ise, onu, kapitalizme baş kaldırmış, tam bilinçlenememiş pre-marksist bir hareket gibi tasvir etmişlerdir. Hele, bu tartışmalar islâm ülkelerinde, belli bir siyasî tutumdaki çevrelerde yapılınca, tezatların, fikrî anarşinin haddi hesabı olmaz. Marksist bir derginin koleksiyonu karıştırılınca, çok kısa bir zaman farkıyla, islâmın, hem sosyalizmin müjdecisi olarak selâmlandığını, hem de, islâm ülkelerini kapitalizme peşkeş çekmiş bir dünya görüşü olarak itham edildiğini kolaylıkla görebilirsiniz. Bütün bunlardan çıkan bir sonuç vardır ve bütün bunların bağlanacağı bir kaynak vardır. İslâm üzerine yazan bütün bu kişiler islâmı bağımsız bir hayat ve düzen olarak ele almamışlar, kendi görüş alternatiflerinin veya karşı alternatiflerin bir derivasyonu şeklinde görmüşlerdir.

İslâma doğrudan doğruya bakmamışlar, katıldıkları batı doktrinlerinin açısından bakmışlar ve değerlendirmeğe çalışmışlardır. Halbuki: islâm, batı medeniyetinden ayrı bir medeniyet olarak ele alınmadıkça gerçeğine varılamıyacak bir realitedir. Kavramları, tanımları, deneyleri yine kendinden çıkarılabilir. Batı sınırlamaları ve muhtevalarıyla islâm realitesinin üzerinde yapılacak soyutlamalar, islâmı değil, ancak, batı doktrinlerinin islâmı nasıl gördüğünü ve gösterdiğini tesbite yarar. Kapitalizmi tutan yazarların islâm hakkındaki görüşleri, sadece, kendi doktrinlerinin görüş gücü için bir ölçü olur. Sosyalist ve komünist yazarlar için de durum aynıdır. İslâmın iktisat sistemini ise, ancak, islâm düşünürleri ve iktisatçıları ortaya koyabilir. Medeniyetlerin dıştan incelenmeleri ve değerlendirilmeleri de mümkündür. Ama, bu dıştan incelemeler, her şeyden önce, o medeniyetin bağımsızlığını görmek ve tanımak, ayrıca içten yapılan gözlem ve incelemeleri bilmek zorundadır. Halbuki, batılı ve komünist iktisatçı ve yazarlar, islâmın kendine özgürlüğünü bilerek veya bilmeyerek hesaba katmıyorlar ve islâm müesseselerini kendi düşünce yapılarına ve ulaşmak istedikleri hedeflere göre, kapitalist - liberal, sosyalist - marksist şemalarla adlandırıyor ve renklendiriyorlar. İslâm toplumunun içyapısına bakmıyorlar. Hele maddî yapı dışındaki —ki islâm toplumunda önemli bir yer tutar— yapıyı hiç hesaba katmıyorlar. Örnek olarak diyelim, Afrikadaki, primitiflikten kurtulmaya çalışan toplumların iktisat yapısıyla islâm ülkelerinin iktisat yapılarını aynı kategoride düşünüyor ve bunların hepsine birden «geri kalmış ülkeler ekono-

misi», «az gelişmiş ülkeler ekonomisi», «gelişmekte olan ülkeler ekonomisi» gibi farkları bir nezaket farkı olmaktan öteye geçmeyen isimler vermektedirler. Halbuki, islâm ülkelerinin ekonomi yapısıyla, yeni medeniyet planına çıkan ırk ve ülkelerin iktisat yapıları arasında tam bir mahiyet farkı vardır. Tarihî kaderleri bir olmadığı gibi gelecekte de gelişmeleri bir olmayacaktır. Tek ortak tarafları, her ikisinin de aktüel olarak, Batılı ve komünist emperyalizmin baskısı altında olmaları ve bunlar tarafından, aynı yöne doğru sürüklenmek istenmelerinden ibarettir. Yani dıştan gelen bir çerçeve ve mahkûmlukta benzerlik söz konusudur. Yoksa, içte, batının empoze edebildiği kadarının dışında ne bir benzerlik ve ne de bir paralellik vardır. Bir gün gelip islâm tezi tam anlamıyla ortaya konursa, islâmın savaşının Batı ve komünist ülkelere karşı ve kendine mahsus iktisat düzenini kurmak için olduğu anlaşılacak ve hatta bu hareketin batı ve komünist iktisat yapılarına etki yaptığı görülecektir. Öbür ülkelerin savaşıysa tamamen batıya benzemekten başka bir şey değildir ve hiç bir zaman bir alternatif değerini taşımazlar. İslâm ekonomisi, kendini yeniden kurar kurmaz, bu klan ekonomisinden çıkmaya başlayan koloniler için, batı modelleri kadar ve belki de onlardan daha fazla bir model ve alternatif olabilecektir. Batılı ve komünist ekonomiler, bu ülkeler için bir ideal olduğu halde, islâm ülkeleri için, şimdilik kuvvetli, ama savaşılacak, rakip yapılardır. Daha açık bir anlatışla diyebiliriz ki, bugün şu veya bu tarihî motifle, islâm ekonomisi çok geride de olsa, batı ekonomisiyle yarışmaktadır; öbür ülkeler ise, sadece batının pe-

şinden gitmektedirler. Batı, bu ülkeleri, yeni atom denemelerinin yapıldığı yerler gibi, yeni ekonomi sistemlerinin tecrübe alanı gibi düşünüyor ve kullanıyor. İslâm ülkelerine de takındığı bu tavırda büyük bir yanlışlık yaptığını bir gün idrâk edecektir. İslâmın kendine öz deneyinde batının da faydalanacağı zengin bir verimlilik vardır. Batı ekonomisi bir gün tam bir katastrofun önüne gelip dayandığı zaman yön değiştirmesinde, islâmın geçirdiği tecrübe kendisine ilham kaynağı olacaktır. Ahlâk ve dinle ekonominin ilgisini henüz tam bir ölçüye bağlayamamış olan ve bir çok önemli buhranlarının ve kapitalizm - komünizm ikilisinin kaynağı bu noktada bulunan Batının gözü önünde islâm prensipleri kurtarıcı birer semboller halinde durmaktadır da, gurur, bunu görmeğe engel olmaktadır.

İslâmın teklif ettiği ve toplumunda gerçekleştirdiği, ayrılınmadıkça mutlu olunan, kopuldukça ve uzaklaştıkça sefalete düşülen, iktisat sistemi, otantik anlamıyla ne kapitalist, ne de sosyalizan bir sistem, doğrudan doğruya, «İslâm iktisat sistemi» adının verilmesi gerekli sui generis bir sistemdir. Sistemler arasında bir takım benzerlik bulunması, birbirlerine irca için yeter bir sebep olamaz. Bunun gibi, bugüne kadar islâmı kapitalizme veya sosyalizme irca çalışmaları iflâs etmiştir. Nasıl ki, misyoner ve müsteşriklerin, bazı dış benzerliklerden faydalanarak, islâmı, yahudilik veya hıristiyanlığa ircaa çalışmaları veya hiç olmazsa, bunların bir bozması şeklinde göstermeğe uğraşmalarının da bu yüzyılların skandalı olarak ilim tarihine geçeceği şimdiden anlaşılmıştır. İslâm Hukukunun da Roma Hukukundan apayrı bir

hukuk olduğu artık yavaş yavaş batının kendi otoriteleri tarafından da kabul ve itiraf edilmeğe başlanmıştır. Her cephede islâm, bütününde olduğu gibi, kendine has bir prespektif getirmiştir. İnanç, ahlâk, hukuk alanlarında olduğu gibi, aynı ruhun kendinde de uygulanışından başka bir muhtevaya sahip bulunmayan ekonomi alanında da, islâm, orijinal, yeni ve farklıdır. Bu prensip kabul edilmeden islâmın iktisat teorisi ve doktrinini araştırmaya ve islâm toplumunun iktisadî içyapısını incelemeye ve tarih boyunca gelişen, ilerleyen, duraklayan islâm ülkeleri iktisadî olaylarının tarihini yazmaya girişmek boşuna emek harcamak olacaktır. Medeniyetler, ahlâklar, hukuklar, inançlar, gelenekler ve iktisat yapıları arasındaki benzerliklere bakıp da ayrılıklara bakmaksızın hemen birini öbürüne irca yoluna gitmek, incelenen vakıanın spesifik yanını gözden kaçırmak ve yarıyarıya totolojik bir plana düşmek olur ki ilmî çalışmanın daha baştâ temel ilkelerinden ayrılmak ve gerçeğe ulaşma yolunda bir çıkmaza saplanmak sonucunu doğurur. Daha başlangıçta yanlış yöne gidildiği için detaya ve derine inildikçe hata payı ve yüzdesi artacaktır.

İslâmın her cephesinde olduğu gibi iktisat görüşünün aranmasında da birinci prensip onun islâm dışı sistemlerden farklılığını kabul etmekse, ikinci prensip de, islâmın bu cephesinin öbür cephelerinden, yani, inanç, ibadet, ahlâk, hukuk, sosyal hayat ve genel dünya görüşü cephelerinden ayrı ve bağımsız ele alınamıyacağı, daha doğrusu, onlar göz önünde tutulmadan, söz konusu olamıyacağı prensibidir. Demek ki, iki inceleme metodu prensibini bir arada söylersek, islâmın her

hangi bir cephesini incelemek için, onun, öbür medeniyetlerde kendisine tekabül eden cepheden bağımsız olduğu, buna karşılık, islâmın ruhuna ve ana prensiplerine ve öbür alanlarına bağımlı olduğu göz önünde tutulmalıdır. Göz önünde tutulması gerekli üçüncü prensip de, islâm ülkelerinin bugünkü durum ve sistemlerine bakılıp islâmın iktisat sisteminin bulunamıyacağı, öte yandan, islâm prensiplerinden çıkacak bir sistemin bugünkü yapıda hâlâ bazı faydalı etkilerinin bulunmadığının hemen söylenemiyeceği ilkeleridir. Yani, bugünkü yapı islâm yapısından bir hayli kopmuş olsa da tarihin içinden gelen bir ilgi, islâmla bugünkü yapı arasında, gevşek de olsa bir teması sürdürmektedir. İslâmla bugünkü yapı arasında bir ilgi vardır ama bu, sanıldığı ve iddia edildiği gibi, onun, geri ve gelişmemiş bırakan bir faktör rolünü değil, batının bütün gücüyle yüklenmesine, batı sistemlerinin yapıyı allak bullak etmesine rağmen onu büsbütün çökmekten koruyan ve kurtaran yapıcı rolünü oynamasıdır. İslâmın bugüne de uzanan müsbet etkilerini hesaba katmadan bugünkü yapıyı da anlamak mümkün değildir demek istiyoruz. İçtimaî ahlâkın oldukça zayıflamasına rağmen patronun tam ezici olmaması, işçinin öçten kıvranan batı proleterleri gibi davranmaması, tefeciliğin kasıp kavuran bir duruma gelmemesi, servet farklarının artmasına rağmen sınıf çatışmalarının beklenen ölçüde olmaması gibi durumlar da, batı toplumuna göre, islâmın mutlu zamanlarındaki ekonomik yapı gibi tamamen spesifik bir karakter gösterir. Bugün, islâm toplumlarında, dinî yasağın tefeciliğin etkisini azaltmaktaki rolünün yaklaşık matematik ve

istatistikî ifadesinin tesbiti için en ufak bir çalışma yapılmadığı gibi bugün verilmekte bulunan zekâtların gerçek yıllık toplamları ve bunun servet farklılığından doğan gerginliği ne derece yumuşattığının yine yaklaşık olarak rakamlarla tesbit edilmesi yolu nedense düşünülmemiştir. İslâmın ekonomik etkisini inceleyecek durumda bulunan ekonomistlerin bu faktörleri de hesaba katarak teorilerini kurmaları gerekir.

Bu başlangıç prensiplerini tesbit ettikten sonra, sonraki bölümlerde, islâmın iktisat görüşü ve ondan ayrılmayan islâm toplumlarının iktisat yapısını ana çizgileriyle göstermeğe çalışacak ve bu sistemin, islâm mucizesi diyebileceğimiz, hiç bir sistemde görülmeyen ve bu haliyle ilâhî kaynaktan geldiğini belirten, tabiat ve olaylar örgüsündeki karmaşıklığa denk olarak, islâmın öbür cepheleriyle çok girift, sıkı bağlar içinde, tam bir ahenk halinde insan mutluluğunu sağlayan bir sistem olduğu gerçeğini aydınlatmayı deneyeceğiz.

2.

İslâm, yaşadığımız hayatı ebediliğe göre ayarlar. Ekonomi, bu hayatın çerçevesini doğrudan doğruya aşma durumunda değildir. Ancak, ebediliğe aday olan insanın çalışmasında, dünyayı yorumlamasında ve kullanmasında önemli bir yeri olmak bakımından, dolaylı olarak, ebedilik problemine ilişir. Bunun için, İslâm, bazı marksist veya kapitalist ekonomistlerin sandığı gibi sadece ekonomik bir doktrin olmadığı gibi bir çoğunun da gördüğü gibi sadece bir inanış da değildir. Bir ekonomi anlayışı, tutumu ve çerçevesi de olan bir dünya görüşü, yaşayış ve medeniyet tarzıdır.

İslâmın ekonomi anlayışında, ne marksist altyapı teorisi, ne liberalistlerin homoekonomikus modelleri geçerlidir. Toplum olaylarının altyapısını ekonomi teşkil etmez ve insan da sadece bir homoekonomikus olamaz. Bu iki aksiyom da, realiteden oldukça uzaklaşan bir soyutlamayla elde edilmişlerdir. Ve insanın geçmişte kazandığı değişmez bir karakteristiği belirlemekten çok, gele-

cekte, insana verilmek istenen doktrinal karakterlerle ilgilidir. Yani, sanki Adam Smith ve Marx, bir romancı gibi, birer fert ve toplum düşünmüşlerdir. Ve realiteyle ilgileri, bir romancının realiteyle ilgisi gibidir. Bu filozof ve ekonomistler, Yaratıcıya olan sevgi ilgilerini oldukça yitirmiş bulunduklarından, onları, O'nun yarattığı insandan çok, her artistte olduğu gibi, yeni bir insan yaratmak ilgilendirmiştir. Peygamberlerse, Allah'ın yarattığının özünü görürler, kendilerine bağışlanan ilâhî bir ışıkla, vahiyle. Yaratıkta, Yaratıcının yaratış gücünü görürler. Bundan, dinlerde, insan veya toplum için çizilen hayat tarzları veya insan ve toplumun bir yanının ortaya konmasında değişmez bir tablo ortaya konulabilmiştir. Filozofların doktrinleri ise, ne kadar insanın gözlenmesinden doğarlarsa doğsunlar, büyük bir ölçüde yaratışın dışına çıkmakta ve kaçmaktadır. Bundan dolayı da, yaşanma değerleri azalmakta, en azından, belli bir süreyle ve belli şartlarla sınırlanmaktadır. İnsanlar bir süre için kapılırlar bunlara; insanın özüne dokunduğunu sanırlar. İlk anlar, en ateşli bir atılışla denerler, sonra birdenbire terk ederler.

Liberalizm bu serüveni geçirdi. Kapitalizmin başına bu geldi. Sosyalizmin ve komünizmin başına da kaçınılmaz bir şekilde bu gelecektir. Realizm, natüralizm, sürrealizm gibi edebiyat okulları nasıl bir süre sonra hükmünü tamamlayıp sona erdiler ve yeni okullara yol ve yer verdilerse, liberalizm - kapitalizm, sosyalizm - komünizm iktisat biçimlerinin de yerlerini yeni iktisat sistemleri almaktadır ve ilerde daha belirli bir şekilde alacaktır.

Aslında liberalizm ve sosyalizm sıkı birer uygulama doktrinleri değillerdir. Daha çok, farklı doğrultular belirten prensip yığınlarıdır. Kapitalizm oluşmuş bir liberalislik yapının biridir. Komünizm de sosyalizm açısından öyle. Hattâ bu noktada öyle bir paradoks gizlidir ki, özü, Batı Medeniyeti için hiç de tatlı bir hüküm verdirtmez. Liberalizm prensiplerine bakan kişi, hürriyet, çalışma, icat, müteşebbisin hakkı gibi müsbet çıkış noktaları görür. Ama buradan yürüyerek kapitalizme çıkılınca bütün bu yolların tıkandığı görülür. İşin gerçeği de budur : Liberalizm, teorik bir takım prensipler ve sloganlardan başka bir şey değil. Orada idealist olmak, insancı olmak kolay. Ama kapitalizm, bir pratik olarak, oluşmuş bir ekonomik yapı olarak, Batı toplumunun, insan ve medeniyetinin bütün özelliğini gösterecektir. Medeniyetler içinde açıkça tek iddia edeni kendisi olduğu halde, en az ümanist medeniyet olan Batı Medeniyetinin en yüksek ve en katı dozda oluşmuş ekonomik biçimi olan kapitalizmin erdemle dolup taşacağına inanmak, saflık olur. Rönesanstan sonra, yeniden gelişen Batı Medeniyeti aslında, Roma'nın, Avrupa ve Batı ölçüsünde yaygınlaşmasından, yeni bir hız, gerekçe ve teknik kazanmasından başka bir şey değildir. Merhametten hareket ettiğini iddia eden hıristiyanlık dininin engizisyonla sonuçlanmasını Batı Medeniyetinin her alanında görmek mümkün. Aynı durum, sosyalizm - komünizm ilişkisinde de görülür. Sosyalizm prensiplerine bakan, eşitlik, kardeşlik... sloganlarını görecektir. Ama bunun uygulanışı ve oluşmuş ekonomik yapısı olan komünizm, insanı da eşya arasına sokmaya kadar gitmiş ve topye-

kûn bir zulüm aracı olmuştur. Çıktıkları ve vardıkları aynı oluyor demek ki kapitalizm ve komünizmin. Yalnız gidiş yolları farklı. İkisi de, sonuçta kendi topluluklarının dışındaki bütün insanlığı sömürmek için kurulmuş sistemlerdir. Bugün, gerek Batılı devletler, gerek Komünist devletler tarihin görmediği bir ölçüde, dünyayı paylaşmış, bütün insanlığı sömürmekte ve ezmektedirler. Albert Camus'nün «Başkaldıran İnsan» adlı eserinde belirttiği gibi, nasıl nihilist temelli çağdaş diktatörlükler eninde sonunda teröre gidiyorsa, materyalist temelli batı ekonomik yapıları da er veya geç bir sömürme sistemi özelliğini kazanıyorlar.

Sosyalizm ve liberalizm, ne bir ekonomik yapı şeması, ne bir ekonomik sistem, hattâ ne de bir ekonomik doktrin olma durumundadırlar. Daha önce de belirttiğimiz gibi bir takım prensipler topluluğudurlar. Komünizm ve kapitalizm ise, uygulanan ekonomik sistemler, tutturulmaya çalışılan ekonomik yapılardır. Gerçi bu yapılar kendilerini bu prensiplere bağlıyorlarsa da, gerçekte, bu yapılarla bu prensipler arasında tam bir uygunluğun bulunması bir yana bir paralellik bile yok, aksine, tam bir uçurum vardır. Hattâ çok defa tam bir zıtlık bulunmaktadır. Bu iki yapı da, iddia ettikleri liberal ve sosyalist prensiplerine rağmen, insanları ve toplumları eritmiş, çürütmüş, köreltmişlerdir. Cihan savaşları girişmeleri biraz da, bu ekonomik ve teknik düzenlerin ağırlığından insanlığın bir çırpıda kurtulmak isteyişinin yol verdiği çılgınca bir deneyiş serileri değil midir?

Anlaşılıyor ki «ben liberalistim» veya «ben sosyalistim» demek hiç bir şey demek değildir. Bu

terimler, net ve açık seçik sistemleri anlatmazlar. Olsa olsa bir eğilim gösterirler. Yoksa yüz türlü sosyalist ve bin nüanslı liberalist ekonomik yapı kurulabilir. Bir ekonomik yapıdaki bazı unsurlara bakıp hüküm vermek oldukça aldatıcı ve kandırıcıdır. İdeolojilerine destek olur zannıyla bir çok sosyalistler, İngiltere gibi kapitalizmin beşiği bir yeri bile sosyalist göstermeğe kalkmışlardır. Liberalizm ve sosyalizm belli ekonomik yapıların adı olmak yerine nebülöz ve prensipler kümesi olduğuna göre, sosyalist veya liberalist olduğunu iddia edenler, art düşüncelerle komünizm ve kapitalizm taraftarı olduklarını böylece gizlemek istemiyorlarsa, ya yanlış bir adlandırma veya düpedüz bilgisizlik içindedirler.

İslâm, ne kapitalizm, ne komünizm gibi, donmuş, katı, kısa bir dönem uygulanıp sonra terk için savaşılacak, insan ve toplum enerjisini yutan, emen, akıtan ve kurutan bir yapı teklif etmiş, ne de liberalizm ve sosyalizm gibi tamamen havada kalan, aldatıcı oyalayıcı birkaç prensibi söylemekle yetinmiştir. O, her çağda ve her türlü gelişmeden sonra da uygulanabilecek, prensipler, doktrin, sistem ve yapı getirmiştir. Prensipler, ağacı içinde bulunduran tohum gibi İslâm ekonomi doktrinlerini, sistemlerini ve yapılarını içinde bulundurmaktadır. Nitekim, tarih içinde bu prensiplerin uygulanışı tam ters yönde gelişen ve çalışan yapıların doğmasına meydan vermemiştir. Ekonomik prensipler, doktrinler uygulanışıyla tam bir ahenk belirtmiştir. İslâm ekonomisinin çöküşü ve yoksulluğun gelişi hiçbir zaman içten ve sistem gereği olmamış, hep dıştan gelen saldırışlarladır. Son dönemde uygulanan batı tipi ekonomilerin

başarısızlığı da, İslâmdan değil, İslâm prensip ve yaşamalarının terkinden doğmuştur. Asıl, uygulanan batı ekonomik sistemleridir ki, halkları tam bir yoksulluğa götürmüştür.

Tarih içinde oluşan İslâmî ekonomi, ne sosyalizm, ne liberalizm ve hele ne komünizm ve ne de kapitalizmle açıklanabilir. İnsanın maddî saadeti için yapılan çalışmalar, İslâm toplumunda kendi malı bir prensipler bütünü, bir iktisadî doktrin, bir sistem ve bir içyapı doğurmuştur ki, bu da, ilerdeki bölümlerin konusudur.

3.

Kapitalizm, temelde, insana değil, ekonomik gelişmeye, eşyaya bakar. Tekniğe, kütle halinde istihsale dönüktür. Kapitalizmin bütün gücü ve isteği, sonuç olarak, «istihsal» çevresinde toplanıyor. İstihsalin kümülatif artışı yönünde. Ancak, bu istihsal artışı, istihlâkin artışına sıkı sıkıya bağlıdır. Yoksa, istihsal düzeni, parasızlık ve alıcısızlık yüzünden çöküntüye uğrar. Demek ki, kapitalizm, ilk bakışta, istihlâkin, istihsalin peşine takıldığı, dikkatlerin, ekonominin yalnız «istihsal» kesiminde toplandığı, kümelendiği bir ekonomi biçimi gibi görülebilir. Oysa, kapitalizmin gidişi ve gelişimi bunun tam tersi bir akım doğurmuştur. İstihsal, istihlâkin hacmini arttırmış, istihlâkin artışı, istihsal hacmini büyütmüş, bu iki artış birbirine en zarurî bağlarla bağlanmış ve bu artışların birbirini kovalaması ekonomiyi bir artış fasit dairesine saplamıştır. Kapitalizm, kendini, aşkla, «istihsal» ülküsüne adamış gibi görünürse de, tarihin ironisi, onun karşısına hep «is-

tihlâk» azmanını çıkarmıştır. Kapitalizmin, ekonomi çerçevesinde en büyük dramı, istihsal hacmiyle istihlâk kesimi arasındaki bu sonsuz koşuyu kendi öz yapısının doğurduğunun şuuruna varamaması ve en büyük dilemması, bu iki alanın birbirine yüzde yüz çevrilebilirliğinin, bu kaçınılmaz dönüşümün, temel prensiplere ihanet edilmeksizin, araya esnek bir takım sosyal regülatörler konularak, yumuşatılıp yumuşatılamamasındadır. Bütün kârı, bu iki kesim arasındaki farkta. Ama, bütün zararı da, bu farkta. Bir yandan, istihsallerini arttırarak, pazar ülkelerini aşan kapitalist ülkeler, bu farktan ötürü, birdenbire, pazarlarının alım gücü yetersizliğiyle bunalmakta, bunu önlemek için, kendi marjinal ilerleme hızlarını sarsmıyacak ölçüde, ters bir işlemle, pazar ülkelerinin ekonomilerine yardım yapmaktadırlar. Öte yandan ve hemen bunun arkasından, bu ülkelerin pazar olmaktan çıkacak bir ölçüde bir kalkınma hamlesine giriştikleri zehabına kapılmakta ve bu ülkeleri bütün bütüne elden kaçırma korkusuyla ürpermekteler. Çıkmaz şurada : Yardım yapılmasa, «geri kalmış ülkeler» denen bu pazar ülkelerinin ekonomisi bütün bütün kuruyacak, kapitalistlerin istihsalleri alıcısızlık bunalımına girecektir. Yardım yapılır, bu ülke ekonomileri kuvvetlendirilir ve kalkındırılırsa, bu sefer büsbütün alıcı olmaktan çıkmaları, kendileri gibi doğrudan doğruya sanayi ülkesi olma imkânları beliriyor. Bu ülkeleri sırf pasif ve sürekli proleter ülkeler olarak görmek ve tutmak tarihin gelişimini kabul etmemek olur. Geri kalmış denilen ülkelerin bir çoğu eski medeniyet ülkeleridir. Gün geçtikçe bu ülkeler uyanıyorlar ve kendi medeni-

yetlerinin dirilişini yapmak için yepyeni bir kadro doğuruyorlar. Bir çokları bu kadronun doğum sancılarını çekiyor. Bunların, batılının elinde, plastik bir madde gibi istenilen şekli alacağına dair bir teminatı yoktur kapitalizmin. Bir de, işin içine komünist blokun rakipliği girince, kapitalizmin aradığı ve planladığı «mutlu denge» (!) nin kurulması imkânsızlaşıveriyor iyice. Böylece, «istihsal»i idealleştiren kapitalizm için, asıl, «istihlâk», bir problem oluyor. İstihlâk, ele avuca sığmaz bir tarih enerjisi halinde kapitalistin karşısına dikiliyor. Ve böylece kapitalist, girmeğe niyetli olmadığı, beceriksizlik ve toylukla kıvranacağı bir alana çekiliyor. İstihlâk - istihsal bağlantısının sertliğini yumuşatmak için memleket içinde tahsis edilen sosyal fonlar, yine kapitalistçe düşünceyle ve bir reklâm masrafı gibi görülerek, istihsal ve maliyet alanına mal ediliyor ve böylece sosyal gerginliğin ve katastrofik gidişin önleyicisi olmuyor, dış yardımlar ise, kapitalisti milletlerarası bir politika planına, yani ekonomi dışı bir alana sürüklüyor ve vehimlere boğuyor.

Komünizmin buhranı da, bunun tam tersi bir çizgide, aynı tür bir yolu izliyor. Komünizm, başlangıçta, istihlâk probleminden doğuyor. Kapitalizmin sebep olduğu dağıtım eşitsizliğinin «istihlâk yetersizliği» ne yol açmasına bir tepki olarak doğuyor. Yani, teoride, bütün dikkat, ekonominin 'istihlâk' kesiminde toplanmıştır. Ama, kurulan komünist toplumlarda gerek kapitalist ülkelerle yarışmak, gerek istihlâki karşılamak, gerek bürokrasinin doğurduğu ekonomik başarısızlıkların daha çok ve belirgin bir şekilde istihlâkte yankılanması, gerek rejimin siyasal güvensizliğinin yol aç-

tığı geleceğe hazırlık gibi ekonomik ve metaekonomik faktörlerle bütün dikkat, sanayi ve tekniğe, istihsale kayıyor. Tarihî ve arızî şartları hesaba katmasak bile, komünist toplumun en büyük ekonomik dramı, kapitalist ülke insanlarının istihlâkla giderilecek ihtiyaçlarının standardından farklı bir standarda ulaşamaması, kapitalist ülkelerinkinden farklı bir istihlâk kavrayış ve anlayışının bulunmamasıdır. Bir komünistle bir batılı aynı ihtiyaçlar demetinin baskısını duyuyor. Bu yüzden, komünist ülkelerde de istihsal, bir hafakan oluyor. Kapitalizmde istihsalle istihlâk birbirini azdırarak ekonomiyi hızla buhranlar çevresinde döndürürken, komünist ekonomilerde, normal bir ekonomide, istihsalle istihlâk arasında bulunması gereken asgarî bağ da kopuyor, bu iki kesim gittikçe birbirleriyle ilgisiz, hattâ birbirine düşman iki alan haline geliyor. Birbirini yemeye başlayan iki çark dişlisi gibi. Tek kişi, bir istihlâkçi olarak, istihsal düzeninden ne koparsa kâr sayıyor, bütün dar imkânlarıyla, halkın büyük çoğunluğu kendilerini istihsal elemanı olmaktan çok istihlâk elemanı görüyor. Yönetici kadro, yani istihsal teknisyen ve komiserleri ise, adetâ, yurttaşların istihlâkini, sanayi ve istihsal duzeninin başlıca düşmanı sayıyor; onu, elinden geldiğince kısmaya çalışıyor. Buna karşılık, yurttaşlar da, pasif bir ihtilâl, gizli ve kaçamak bir iş boykotu, örtük bir grev havasına bürünüyorlar. Bu genel psikoloji içinde verim düşüyor, tek kişinin işe karşı ruhça yabancılaşması başlıyor. Marx'ın üzerinde durduğu ve gerçek sebeplerine bağlıyamadığı yabancılaşmanın daha kesin türlerinden birini komünist toplumda işe karşı ve iş içinde yabancılaşma olarak görmek

mümkündür. Uzman, işçiyi, sadece işin bir uzvu, bir vidası, bir iş parçası olarak görürken, üzerindeki devlet yetkisinden ötürü, işçi de uzmanı, bir iş âmiri olmaktan çok ötede, âdeta hayat ve mematının elinde bulunduğu küçük bir şer ilâhı gibi korkuyla izliyor. Böylece, ekonomi, ekonomi dışı, ters bir mistiklik içindeki siyasî bir olay hüviyetini kazanıyor. Böyle böyle, yönetici kadroyla halk arasında tam bir görüş, duyuş ve yaşayış farkı beliriyor. Geleceği birbirine tam zıt bir yönde yorumluyor, planlıyor ve bekliyorlar. İstihsal düzeniyle istihlâk motifi arasına böylesine soğukluk girmiş bir düzen git gide sönükleşmeye mahkûmdur. Böyle bir toplumda, istihsal düzeni istihlâki, istihlâk de istihsali körletecektir.

Birbirine zıt bu iki ekonomik düzen, kapitalizm ve komünizm, kendi iç buhranlarının ve yapı bozukluklarının yanında, birbirlerini dıştan da yıkmağa çalışıyor, birbirlerinin buhranlarını artırıyor, dünya psikolojisini birbirlerinin aleyhine hazırlıyorlar. Bu ekonomilere güven içte ve dışta sarsılıyor. Biri, bir arabaya koşulmuş iki atın parlayarak hızla ileriye doğru atılması durumundadır. Öbürüyse, koşulu iki inatçı atın arabayı birbirine aykırı doğrultulara çekmek istemesi pozisyonunda. Birinin sonu uçurum, öbürünün de, olduğu yerde parça parça olmak...

Tarihî tecrübe göstermiştir ki, ilk çıkış noktalarındaki hedeflerin, perspektifin aksine, kapitalizm, istihlâk, komünizm ise istihsal ukdeleri yüzünden mutlu bir toplum doğuramamıştır. Kapitalist düzende, kisi, fazla istihlâkle gözü kamaştırılmış, gözü küçük ihtiraslarla bağlanmış bir insan, komünist düzende ise, gözü korkutulmuş, si-

nik ve hırsızlama yaşayan, hakkını bile hırsızlık psikolojisi içinde alan, şahsiyeti ezilmiş bir kişidir. Birinde mutluluk, bütün toplum için geleceğe, hep geleceğe tehir edilir, birinde de fert için mutluluk geleceğe ve rastantıya bağlanır.

İslâm toplumunda, istihlâkle istihsal kesimleri ne kapitalist düzendeki gibi birbirinin adetâ fonksiyonudur, ne de komünist düzendeki gibi, birbirinden bıçak kesimi ayrılmış ve kopmuştur. Bir yandan bir ölçü içinde, bu iki kesim arasında ekonomik bir bağ bulunurken, öte yandan, metaekonomik, ahlâk ve inanç bağları ve kuruluşları ikisi arasındaki dengeyi sürekli olarak korur. Özel mülkiyetin ve teşebbüsün ve ölçülü rekabetin tanınması, devletin kişi hayatına yıkıcı bir baskıyla karışmasını önlüyor, kâr faktörü ekonomik şevki yaşatıyor, öte yandan faiz yasağı, emeksiz kazanca bir sınır çekiyor, zekât, başlıbaşına sosyal bir regülatör olarak, kapitalizmde beliren sınıflararası uçurumun oluşumuna engel oluyor, israf yasağı istihlâke bir dizgin vururken, cihat şuuru, hayr kavramı, istihsali toplumun ve bütün insanlığın yararına destekliyor. Böylece, istihlâk azlığı, öbür toplumdaki istihsal şevksizliğine sebep olmuyor. Ekonomi düzeni kendi başına tam buyruk olarak bütün öbür alanları ve faaliyetleri şartlandıracak zaptedilemez bir kuvvet olmuyor, buna karşılık, kendine has kanunları ve iş düzeni de büsbütün iptal edilmiş bir duruma da düşmüyor. İçten hür, dıştan zapt u rapt altına alınmış bir alan oluyor. Tabiîdir ki, bu dengenin sağlanması sırf ekonomik sisteminin sonucu değildir. İslâm, insanı ekonomiye değil, ekonomiyi insana bağlamıştır. İlimde bir kolaylık olsun diye yapılan ayır-

ma, bir kaç ana faktöre bağlanmanın realitede bulunmadığını öbür sistemler ve doktrinler unutuyor, ama islâm unutmuyor. Öbür sistem ve doktrinler, ilkin zihnî bir şemadan yola çıktıkları ve peşin hükümle hayatı ona zorladıkları için insan tabiatı veya insan mutluluğuyla bağdaşamaz, donmuş, katı yapı biçimlerine inatla sarılıyorlar. İslâm ise bizzat hayatın yaratıcısının teklifi ve sistemi olarak, zihin ve realitenin, teorik ve pratiğin tertip sırrını bir hilkat sırrı gibi yapısında bulunduruyor. İslâmın müesseseleri, hayatın sadece bir yüzüne bakmıyor, derece derece her yüzüne bakıyor. Öbür sistemler, diri olan hayata ölü düşünce şemaları geçirmeğe ve uydurmağa çalışırken, islam, diri olan hayatı diri müesseselerle kaostan kozmos haline getiriyor. Dinin (hüküm) cephesi toplumu en sağlam temellerle kurarken, (rahm) cephesi, yapının içine bir ışık gibi sızıyor, şurda burda birikecek (zulm) artıklarını ve ifrazatını eritiyor. Sözgelimi, zekât, bir bakıma bir din kurumu, bir bakıma bir ekonomi kurumu, bir bakıma da bir sosyal kurumdur. İlk bakışta tamamen bir mali yasak olarak görünen faiz yasağının, borçlunun evinin gölgesinden bile faydalanmamaya kadar varan bir takvaya uzanışı vardır. İslâm ne hayat düşmanı din ve felsefeler gibi hayatı, ekonomik düzeni, istihsal ve istihlâk planlarını felce uğratır, ne de materyalist doktrin ve dünya görüşleri gibi, insanı ekonomik eşya ve makina durumuna indirir. Hayatı sıkıştıran, bölen, parçalayan, boğan bir sistem getirmez. Hayata düzen, yön ve anlam veren bir ruh ve planla gelir.

4.

Kapitalizme göre, mülkiyet, mutlak anlamda, tek kişiye aittir. Her kişi, kendi başına (mal)ı ele geçirdikten sonra da, başkasının gölgesini bile ondan uzak tutmak ister. Bunun, «başkaları cehennemdir» görüşünden en ufak bir farkı yok. «Cennet benim ve başkaları cehennemdir», işte kapitalizmin ana felsefesi; işte, güçlünün güçsüzü ezmesinin ve işte proletaryanın doğuşuna meydan verilmesinin ve işte emperyalizme kadar varan sömürmenin temel felsefesi... Bu felsefede, tek kişiye, hem de ezici güce güven ve inan, topluma ve insanlığa kötü bir güvensizlik var. İnsan kendi kendisiyle çevrili, insan kendini kurtaracak ışığı, yine kendisi yaratacak, ötesi karanlıktır... (Rahm) duygusunun kökten yokluğu, işte. Sonradan, yapma olarak katılan acıma (merhamet, grace) düşüncesi, bu yokluğu aldatıcı bir örtüyle gizlemekten başka bir şeye yaramıyor. Ve kapitalizmin, toplumdan ruhça uzaklaşmış, bir bakıma kendini toplum dışı yapmış, şu bu sebeple toplu-

ma hınç duymuş, belki enerji taşan, ama bu enerjisini meşru bir çerçevenin dışında verimlendiren serüvenci kişilerden başladığı da bir gerçektir. İlkel insan çağından kalma bir duyguyla, arkaik ve vahşi bir sezişle, yeni çağlarda doğan, toplu olmanın da yeni bir değer ve birim olduğu gerçeğini bir türlü kabule yanaşmamış ve hazmedememiş bir tür insanın ördüğü modern görünüşlü ve teknikle donanmış bir örgüdür kapitalist düzen.

Komünizmde ise, cehennem bizzat insandır. Değil topluma, tek insana bile güven yoktur. Ona hiç bir eşya (mal) bırakılamaz. Komünizm, diliyle mülkiyeti reddederken, kalbiyle, mülkiyeti o kadar yüceltiyor ki, tek insanı ona lâyık ve ona sahip olmaya ehil görmüyor. Komünizmde insan tek başına bir birim değildir. Bir birimin bir unsurudur ancak. İnsan, kendisi karşısında olsun, toplum karşısında olsun, eşya karşısında olsun, adeta bir varlık, şahsiyet ifade edecek kadar olsun bir bağımsızlık hakkına sahip bir varlık değildir.

Kapitalizmde, bir eşyayı, bir tabiat parçasını, bir malı ele geçiren insan, bir nevi o eşyanın, o tabiat parçasının tanrısı olmuştur. Artık, o eşya üzerinde, o kişiden başka kişinin, başka bir gücün hakkı yoktur. Batı Medeniyetinin, hıristiyanlığın özünde yaptığı değişiklikten doğuyor bu: Tanrının, ancak, ruhî bir tasarruf gücü vardır ve adeta eşya düzenine karışmaz. Bu durumda, eşya, ona sahip olan insanla başbaşa kalıyor. Eşyanın, tabiat parçasınınsa insan önünde ve insana karşı hiç bir hak iddiası düşünülemez. Bu felsefenin temelinde, tanrı - tanımazlık yatmaktadır. Eşya, başlangıçta, sahipsiz ve hak sahibi olmıyacak bir kütle, bir hacimdir. İnsanlar, bir nevi küçük eşya

ilâhları olarak çarpışırlar ve kim o eşyayı ele geçirirse, o eşya onun olur. Yani, eşyaya göre insanlar, politeist bir eşya dininde küçük ilâhlar tablosudur. Bu ilâhlar, Çin tanrıları gibi sadece şer getirirler, zarar verirler, şerrinden korkulacak tanrılardır. Eşyanın ise bir itici gücü, bir red hakkı yoktur. Onun kaderini mülküne geçiren insan çizer. Böylece, mülk edinemiyen insansa, kapitalizme göre, bir nevi insan da olamıyor. Ve zamanla kapitalist o tür insanı da, eşya gibi görmeğe, ondan da, eşyadan faydalandığı gibi faydalanmağa başlıyor. Eşya nasıl tek taraflı bir hak konusu, kendinin hiç bir hakkı olmayan bir köle ise, eşya sahibi olamayan insan da, köleleştirilmek, eşya statüsüne tâbi tutulmak isteniyor. Böylece, insanlık (tabii ona insanlık denebilirse), insanlardan büyük bir fire verme durumunda. Komünizmdeyse bütün insanlar firedir. Kapitalizmdeki, eşyayla insanın durumu, burada, tersine çevrik olarak aynıdır. Bu kez, eşya tanrılaşmış, insan onun kölesi haline getirilmiştir. Hiç bir kişi, tek başına ona sahip olamaz. İnsan kuldur bu kez. Eşyaysa, totem ve tabudur. Tabu olduğundan, tek kişi ona elini süremiyor, dokunamıyor. Totem olduğundan ve insan onun soyundan geldiğinden (materyalizm), ancak şölende, yani toplum halinde el sürülebiliyor, istihlâk edilebiliyor. Eşya düzenine ayak uyduramıyan insan, aforoz edilmiş bir kişi gibidir. Eşya dininin, ısparta disiplini buyruktur toplumda, Kapitalizmde, ıspartalı tabiatındaki insanların Atinalı bir toplum düzeninde bir arada bulunması gibi paradoksal bir insan hayatı söz konusu iken, komünizmde ispartalılık eşyadan gelip insana boyun eğdiren mut-

lak bir tabiattır. Biri insanın, öbürü eşyanın tanrılaştırılmasından doğan bu iki ekonomik düzenin insan mutluluğunu sağlamasına elbette imkân yoktur.

İslâmın insan ve eşya telâkkisi, mülkiyet anlayışı bu iki doktrinden de tamamen farklıdır. İslâm, gerek insana, gerek eşyaya baksın, Allah'ı, insanın da, eşyanın da yaratıcısı ve yaşatıcısını asla unutmaz. Mutlak anlamda, eşya da, insan da O'na aittir. Mülk, mutlak anlamda, sadece O'nundur. İnsan, mutlak olarak kendiliğinden değil, ancak O'nun izni ve bağışıyla, eşyaya sahip olma hakkını edinmiştir. Bunun için gerek eşya ve gerek canlı varlıklarla ilgisinde, O'nun çizdiği sınırlar içinde hareket yetkisini taşır. Bunun için eşyanın da bir hakkı vardır, öbür insanların da hakkı vardır, toplumun da bir hakkı vardır. Örnek olarak diyelim, insana, hayvan kesme hakkı tanınmışsa, bu hakkını istediği gibi kullanamaz. İstediği kadar hayvanı kesemez, belki kendisi için zaruri olanı kesebilir. Kesmenin de bir usulü vardır. Her hayvanı kesemez. Keserken de az acı duyacak şekilde kesmenin kuralları konmuştur ve insan lezzet veya şu veya bu sebeple bunun dışına çıkamaz. Hayvanın canını verecek kadar kendisine teslim oluşunu kendi gücüne bağlayamaz insan. Bu teslim olma özelliğini hayvana veren Allahtır. Bize teslim olurken, aslında Allahın emrine uyuyor, baş eğiyor. Müslüman, mülk edinişinde ve ona tasarruf edişinde, daima, asıl mülk sahibini hatırlar ve hatırlamak zorundadır. O'nun izniyle, O'nun yeryüzündeki halifesi olarak, O'nun koyduğu kurallar içinde bir şey edinir, bir şey sarf eder. Bir şeyi toplar veya da-

ğıtır, bozar, yapar veya değiştirir. Her oluş, ilâhî bir düzen, bir hukuk içinde akar. Ona uymayan, bu dünyada da, öteki dünyada da cezalanacaktır. Dünya, kapkaranlık ve büsbütün ışıksız değildir. İnsanda bir parça karanlık vardır ama, içine ışık, önüne de koca bir meşale konmuştur. Yol gösterilmiş ve aydınlatılmıştır. Mülkiyet hakkı içiçe daireler halindedir. En geniş daire, Allahın hakkıdır. Mutlak hak O'nundur. Sonra insanın, sonra hayvanın, bitkinin ve eşyanın hakkı gelir. Bu haklarsa, Yaratıcının hakkına bağlı, O'ndan çıkan haklardır. Bu anlamda nisbî ve izafîdirler. İnsan, kendi hakkını kullanırken daima, o hakkın mutlak sahibinin şuurunda olmalıdır. İslâm düzeninde, bu açıdan bakılınca, bir taşın bile bir hakkı vardır ki, o hakkı ne insan, ne de toplum elinden alabilir. O hak da, o taşın islâm yolunda, en faydalı ve en verimli bir yerde kullanılmasıdır. O taşı kötü bir yolda kullanan, o taşa da, kendisine de zulmetmiş olur ve yarın o taş o kişiden dâvacı olacaktır. Gereksiz yere kesilen ağaç, masum çocukları öldürmek için mahiyeti değiştirilen uranyum, eziyet edilerek çalıştırılan hayvan, yarın bizden dâvacı olacaktır ve biz yalnız insanlara yaptığımız zulümlerin değil, hayvanlara ve eşyaya yaptığımız zulmün de hesabını vereceğiz. İnsan, kendini de, çocuklarını da, malını da Allah yoluna gerektiğinde adamak zorundadır. Bunda tereddüdü olan müslüman, tam müslüman değildir. Hz. İbrahimin oğlunu kurban etmesi, bu adamanın bir sembolüdür. Bu sembolde, bıçağın kesmemesi. bıçağın da, bir eşya olarak içinde bulunduğu ilâhî bir statüyü gösterir. Sonra, Hz. İsmailin yerine kurban edilmek için koçun gelmesi, hay-

vanları kesmemizde bize tanınan hakka karşılık, adeta, çocuğumuzu kurban etmekten muaf tutulmamızın şükür borcunu unutmamamız hatırlatılıyor, bize bağlanan canlı varlıkların fedakârlıkları, çocuğumuz bir alternatif yapılarak, en canlı, en trajik ve en beliğ bir tabloyla belirtiliyor.

Demek ki, islâm toplumunda, ne komünizmdeki gibi, tek kişiyi, mülkiyet hakkına ehil ve lâyık görmemek, yani insana güvensizlik vardır; ne de, kapitalizmdeki gibi insana Allahı unutturan mutlak mülkiyet hakkı tanınmıştır. İslâm, insana bir mülkiyet hakkı tanımıştır ama, bu hakkın üzerinde, Allahın hakkı birinci sırada gelmektedir. Mülkiyet hakkı, kullanma usul, sınır ve gayesiyle birlikte tanınmıştır. Bu hakkı, bu tertip içinde kullanmayan o hakkı çiğnemiş olur. Demek ki, mülkiyet hakkımızı Allaha ve islâma karşı kullanamayız. Bir müslümanın kurduğu bir işletmenin iş talimatnamesinde, daima, ilâhî hukukun maddeleri, yazılsın yazılmasın başta yer alır ve İslâm Devleti insandan o hukukun hesabını her zaman soracaktır. İnsan gibi toplum da, Allahın kendisine tanıdığı hak ve yetkiyi kullanacak ve kendisine çizilen sınırın dışına çıkamıyacaktır. Komünizmin, ferde hiç bir hak tanımamasına karşılık topluma tanıdığı mutlak hak, islâm toplum anlayışına aykırı bir haktır. İslâmda toplumla insan biri öbürüne ezdirilmiyecek şekilde bir hak dengesi içindedir. Hattâ hayvanlar ve eşya bile hak dengesi halkasına dahildir. Komünizmde fert toplum için feda edilmiş, kapitalizmde de toplum fert için. Aslında sonuç olarak, bu iki düzende, toplum da, tek kişi de bir mutsuzluğa sürüklenmiş oluyor. Çünkü, ferdi feda edil-

miş toplumun, toplumu hesaba katmamış ferdin mutlu olmasına imkân yoktur. Görünüşte toplumla ferdin faydaları çatışıyorsa da, aslında bu iki fayda uzlaştırılmadan, bağdaştırılmadan, bir denge haline getirilmeden ne kişi ve ne toplum için mutluluk düşünülebilir. İşte, islâm bu dengeyi hedef alarak, ferdi topluma karşı korumak için, öbür haklarının yanında ona mülkiyet hakkını da tanımış, buna karşılık, toplumu korumak için de, bu hakkı edinmekte ve kullanmakta bir çok kayıtlar, şartlar ve sınırlar koymuş, toplumu da büsbütün pasif bir toplum halinde bırakmamıştır. Toplum, ferdi ezemez. Miras ve mülkiyet hakkı, gerekirse toplumu boykot edebileceği bir asgarî gücü ona sağlamıştır. Öte yandan, haram ve helâl ölçüleri, kazancın temelde emeğe dayanması kuralı, paranın sırf para olduğu için para getirmesinin yasak oluşu (faiz yasağı), kazancın belli bir nisbetinin bir sosyal adalet vergisi gibi devlet eliyle alınarak fakir sınıflara transferi (zekât), bir müslümanın öbür müslümanların durumundan tam sorumlu oluşu, israf yasağı, parayı bir işte kullanmıyacak şekilde biriktirme, yani parayı iş dışına çıkarma yasağı, diğer bir deyişle yatırım yapmak mecburiyeti ve bütün bunlarla birlikte ve bütün bunlara hâkim, insanın, kendisini de, çocuklarını da, bütün mallarını da islâm yolunun bir mülkü ve hakkı sayma şuuru... işte bütün bu sınırlar, mülkiyet hakkına islâmın koyduğu sınırlardır ki, insan bu hakkı kötüye kullanıp toplumu, öbür insanları ve eşyayı ezmesin. İnsanın bu ve öteki dünyada mutluluğu tamam olsun. Kapitalist dünyadaki sınıf farkı doğmasın. Kimi insan bin bir gece masallarındaki gibi yaşar-

ken, kimi insan da onun kölesi gibi yarı aç yarı tok yaşamasın. Komünist dünyadaki gibi insan her hakkından mahrum, devletin bir kölesi olmasın. Hattâ devlete karşı gerekirse boykot hakkını kullanma imkânından mahrum olmasın. Ayağı toprağa bassın ama başı göğe doğru dik yükselebilsin. Yoksa, başı bin metre derinlikteki maden ocağına batmışken, bu dünyadaki cenneti gerçekleştirdiği ham hayal ve kuru iddiasına saplanmış olarak eriyip gitmesin.

5.

İslâm, üzerine dinin uhrevî damgasını da vurduktan sonra, kişinin *mülkiyet hakkını* tanımıştır. İnsana en üstün şan olan, bu dünyada Allahın halifesi olmak hak ve yetkisini bağışlamıştır. Allahın halifesi olacak kadar üstün tutulmuş bir yaratığa da öbür yaratıkları tasarruf etme hakkının tanınması olağandır. Ama, böyle büyük hak ve yetki, ona, o derece büyük ödevler ve sorumluluklarla beraber gelir. İslâm, insana bir yandan bu hakları tanırken, öte yandan insan, kendisine yüklenen ödev ve sorumlulukların da takatını aşmayacağına inanmaktadır. Demek ki, insana en çok inan ve güven duyan dünya görüşü islâmdır. İnsan, islâm düzeninde, Allahın halifesi olarak bu dünyanın gidişini yürütebilecek bir güçte kabul edilmektedir. Böylece madde üzerine konmuş bir hak olan mülkiyet hakkına, ondan ayrılmaz bir şekilde, ruhî, öteye ilişkin, ulvî bir tutum karışmıştır. Müslümanın mülkiyet hakkı kapitalistin mülkiyet hakkından apayrı bir anlam taşır. Müs-

lüman, bu hakka sahip olmakla elinin altında bulunan mülkü, herkesten daha çok Allahın buyruğu yönünde idare etmek ve kullanmak, manevî faydasını maddî faydasından üstün tutmak, her tasarrufunda Allah korkusunu taşımak şartları içinde kendisini bilir. O mülkü, kendisi için değil, Allah için elinde tutar. O, mülkü Allah yolunda ne kadar iyi kullanabilir ve yönetirse, Yaratıcının o kadar çok memnun olacağını bildiği için o mülke sahip olmak ister. Yani müslüman için mal, ilâhî yolda ilerlemek için bir vasıta, bir imkân, bir malzemedir. Eşyanın verdiği hazdan çok, o eşyayla birlikte gelen ödevleri tam yerine getirerek elde edilecek ebedî hayat sevinci için bu malların sorumluluğunu üzerine almaya razı, hattâ istekli olur. Yoksa hakkını tam veremiyeceği bir malın getirdiği sorumluluktan korkar ve bu türlü eşya kendisine verilse bile onu reddeder.

Denilecek ki, bu ideal bir müslümanın portresidir. Biz de deriz ki, «hayır bu ideal müslümanın değil, normal, herhangi bir müslümanın özelliğidir. Bu gün, normal bir müslümanın hayalinden bile o kadar uzakta bulunuyoruz da size ondan böyle geliyor.» Yoksa ideal müslümanlar, geçmişteki milyonlarca örneğinde de görüldüğü gibi, kendisi sultan bile olsa, içtiği bir bardak suyun hakkı önünde titremişlerdir. Çünkü : islâm düzeni öyle bir düzendir ki, getirdiği dünya görüşü, ahlâk, erdem, toplum dayanışması, değerlendirme ve cezalandırma ölçüleri, hürlük ve kontrol ediliş dengesi ile toplum ve kişilere öyle bir ruh ve disiplin aşılar ki, her kişi, en küçük davranışı, düşünüşü ve duyuşunda, Allahın elinin üstünde durduğunu unutmaz. Bu din, padişahların kefenle-

rini, daha sağlıklarında, bir mızrağın ucuna takılı olarak dolaştırtan ve dellâllara : «Ey müslümanlar, görün ve duyun! Bu kefen, Cihanın padişahı..... nındır. O da toprak olup gidecek ve bu dünya ona da kalmıyacaktır. Hareketlerinizde ona göre davranın ve ölümü ve hesabı unutmayın!» dedirtendir. İslâmın ideal çizgilerini konuşmuyoruz. Onu konuşsak, öyle bir çağda bulunuyoruz ki, sözlerimizi bir çılgınlık gibi görecektir insanların çoğu. Biz normal müslümanların toplumunun özelliklerinden konuşuyoruz.

İslâmın tanıdığı *miras hakkı* mülkiyet hakkının bir devamından başka bir şey değildir. Miras, mülkiyet hakkının dikine bir uzantısıdır. İnsan bir aile içinde ve bir toplum içinde, insanlığın içinde yaşamaktadır. İnsanın kendisi öldükten sonra geriye kalan malları üstünde, toplumdan ve öbür insanlardan önce, birlikte yaşadığı ailesinin bir hakkı vardır. İnsan onu kazanırken nasıl az veya çok ailesi kişilerinin bir yardımı olmuşsa, sağlığında onu sarfederken nasıl birlikte harcamışlarsa, öldükten sonra da o mülke ailesinin sahip olması tabiîdir. İnsan ölür ölmez etkileri ve eserleri hemen ölmüyor. Miras, insan öldükten sonra da yaşayan etkilerinin hukukudur. İnsanın bu dünyaya gelişindeki anlamın bir bölümü, insan öldükten sonra da kendisine duyulan saygının bir sonucu, geriye bıraktıklarını, şiddetli bir duygu bağıyla bağlı olduğu çocuklarını ve eşini maddî bakımdan bir güven içinde terk edebilmenin bir teminatıdır. Ölenin ölmesiyle kalanların kendi hayat şartlarını sağlıyabilmeleri arasındaki zaman için bir teminattır. İnsanın kendi çocuğunu sevmesini ortadan kaldırmaya çalışmak

insan tabiatına ne kadar aykırıysa, aşağı yukarı, miras hakkını ortadan kaldırmak da o kadar, insana ve insan tabiatına aykırıdır. Miras, bu duygu bağlarının maddedeki yansımasından ve uzantısından ibarettir. Ama, yine, kendisine bir miras kalmış bir müslüman, babası nasıl Allah'ın bir bağışıysa, ondan kalmış olan malların da ilâhî bir bağış olduğunu bilir ve o mirasa tasarruf ederken bu şuuru taşır. O mirası sadece bir madde toplamı olarak görmez. Onda kutsal, kutlu, gök bağışı bir yan vardır. Ölümün, «o en büyük vaiz» in gölgesi düşmüştür üstüne. Onun maddî varlığı, görünmeyen bir ekle birlikte gelmiştir. Bu çağın insanları, gözle görmediğini yok saydığı için, islâmın tanıdığı, mülkiyet, miras v.b. hakları kapitalizmdeki haklar gibi görünmektedir. Gerçekten de, islâm düzeni ve kişideki islâm inanç, şuur ve ahlâkı kalmayınca, bu maddeye ilişkin görünmeyen yan erimekte, kaybolmakta, uçup gitmektedir. Bu haklar din örtülerinden, kutlu giysilerinden soyununca çırçıplak maddî haklar halini almakta, böylece de kapitalizmdeki şema aynen ortaya çıkmaktadır. İşte islâmla kapitalizmi birbirine karıştıranların aldanma kaynağı burdadır. Halbuki islâm düzeni içinde, gözle görünmeyen bu özellikler, ruhla ve kalple görülür hale gelir. Ve kimse onun dışına çıkamaz. İslâm toplumu, insanı ruhuyla ve kalbiyle de görür ve yaşar hale getirir.

İnsanın, en üstün yaratık, Allahın halifesi, kendi başına da, şahsiyetli bir birim olarak kabul edilmesinin bir sonucu da, ona *şahsî teşebbüs hakkı*nın tanınması olacaktır. Her insan, islâm düzenini, islâm toplumunun yaşama şartlarını sars-

mamak şartiyle, kendi geçimini sağlamak, dünyadaki tasarruf gücünü ve hakkını kullanmak için, bir takım çalışmalara hür olarak girişecektir. Mülkiyet hakkının dinamiğidir bu teşebbüs hakkı. Öldürücü bir rekabet yerine hayırlı bir yarışma halinde, öbür insanlara en faydalı, en iyi, en sağlam, en güzel, en elverişli, en kullanışlı eşyayı yapmak, o eşyayı en ucuz şekilde elde etmek ve piyasaya sürmek, onu en seri bir araçla ulaştırmak için alınteri dökmek, çalışmalar yapmak, serbestçe kararlar almak, bilgiler edinip yeni buluşlar yapmak, bir müslüman için, sulh zamanının gereklerindendir. Çalışma kutsaldır. Emek kutsaldır. Bu çalışmayladır ki insan, Allahın halifeliğini yerine getirecektir. Bu çalışmayla, zekâtını verecek, yani malî ibadetini yapabilecektir. Bu çalışmayla kendine bağışlanan nimetlerin değerini bilecek, kendisine bağışlanan gücün boşa akmamasını sağlıyacak, bu çalışmayla nefsine hâkim olacak, bedenini faydalı bir yolda kullanmış olacak, müslümanlara yardımcı olacak, çocuklarına ve ailesine olan ödevlerini yerine getirecektir. Demek ki bu çalışma hakkı da öbür haklar gibi yalnız maddî bir yanı olan bir hak değil, gözle görünmese de, o madde akımıyla birlikte, insanüstünden gelip ona eklenmiş olan bir çok ebedîlik unsuruyla kaplı bir hak ve ödevler bütünüdür. İslâmın hak anlayışıyla batının hak anlayışı arasında temelli bir fark vardır. Batılı hak anlayışı tek taraflıdır ve insana sadece sağlanan fayda demektir. Halbuki islâmda, Allahın bir isminin de Hak olduğu ve hak kelimesinin etimolojik anlamında «gerçek» anlamının bulunduğu düşünülürse, hak, fayda + ödev + sorumluluk de-

mektir. Batılının hak anlayışı sadece dünya içi bir durumun tesbiti olduğu halde, islâmın hak anlayışında dünya için bir elde tutuş imkânına karşılık dünyaüstü bir görev yüklenmek şartı vardır. Ve bu şart, o hakka kavuşmanın, o hakkı kullanmanın en temel meşruluk şartıdır. Yanımızda yöremizde, yapraklar dökülüyor, sular çağlıyarak akıyor, arılar uçuşuyor, kuşlar bir yerden kalkıp bir yere konuyor. İnsanlar maden ocaklarına girip çalışıyorlar. Mezarlar kazılıyor ve bir şehir belli bir süre içinde o mezarlığa taşınıyor. Bütün bu derin anlamlı oluşlar ve değişmeler içinde insana bağışlanmış bir takım kabilyetler vardır ve onu insan kullanırken bu derin anlamı göz önünde tutmalıdır. İşte islâm bu derin anlamı idrâk etme ve ona göre bir hayat tarzı benimseme yoludur. Yoksa, o, her eşyayı tek başına düşünüp de bütünün anlamından habersiz olursa, bütün bu oluşun sahibini bilmesi mümkün olamaz. O zaman müslüman olmasını gerektiren temel inanç, düşünce, duyuş ve davranışlardan mahrum olur ki, kendisine müslüman denilmesinin bir sebebi kalmaz.

6.

İslâm, kişinin özel çalışma, mülkiyet ve miras haklarını tanırsa da, bu haklar, liberal - kapitalist bir ekonomide olduğu gibi sınırsız değildir. Din ve ahlâk kurallarıyla, gereğinde islâm devletinin karışmasıyla bu haklar bir disiplin altında tutulur. İslâm Devleti, pasif bir devlet değildir. Kişinin temel haklarına dokunmasa da, o hakların kullanılmasını toplum yararına sınırlandırabilir, ona yön verebilir. Zaten, müslüman, aldığı din ve ahlâk ruhuyla, kendiliğinden bu haklarını müslümanların ve insanlığın yararına kullanacaktır. Müslümanın kişiliği oluşurken onun ruhuna mutlak hak sahibinin Allah olduğu psikolojisi yerleşecektir. O, toplulukta ve tekken, gizlide ve açıkta yalnız olmadığını, başucunda Allahın beklediğini bilir. Yaratanın korkusuyla davranışlarında ölçülü ve adil olur. Bunu yapmadığı zaman ötede hesap verecektir ve cezasını çekecektir. Müslüman tüccar, metre veya arşınını, müslüman bakkal terazisini kullanırken, meleklerin olanı olduğu gibi kaydettiğini ve Allahın kontrol ettiğini unutmaz. Bunu bilmiyen veya unutanlar

varsa, işte o zaman, İslâm Devleti işe el kor. Sınırını aşanları durdurur ve cezalandırır. Bununla da yetinmez, gerektiğinde bir plan dahilinde bütün ekonomiyi düzenleyebilir. Genel şartları devlet göz önünde tutar. Kişi kendisinden ve çevresindekilerden, Devletse toplumdan Allaha karşı sorumludur. Kişi ve devlet, kendi sorum bölgelerinde mutluluğu kurmak ödev ve yetkisindedirler. Kapitalist düzendeki kişi devlet çatışması İslâm düzeninde yoktur. Çünkü, İslâmda, kişinin de, Devletin de amacı birdir. Amaç, islâmı gerçekleştirmektir. Kişi kendi alanında bu gerçekleşmeyi yapacaktır. Aralarında tam bir uyum vardır. Kişiye ve devlete sindirilen din ve erdem ruhu, bu uyumu ve birliği sağlayan başlıca fondur. İslâmın kişi ve devlet adamı ahlâkı, bu fonu pratiğe doğru akıtır. Böylece, buraya kadar görünüşte liberal ekonomiyi andıran islâm ekonomisi, ruhu itibariyle ondan temelden ve kökten ayrılır. Bundan sonraysa, liberal - kapitalistik yapıdan iyiden iyiye, görünüşte de ayrılmaya başlar; kapitalizmin temeli olan faiz düzenini temelden ve kökten reddeder. Kazanç, islâmda emeğe dayanır. Sermaye ancak emekle birleşerek çalışırsa meşrudur. Paranın para olarak para getirmesi yasaktır. Böylece kapitalizmin ana kaynağı kurutulmuş olur. Öte yandan paranın (altın ve gümüşün) saklanması, çalışmadan alıkonulması da (kenz) yasaktır. Çünkü : bu bir nevi potansiyel faiz atmosferi doğurur. Sermaye ancak yatırım alanında bulunabilir ve meşru sayılır. Komünizm, özel sermayeye hiç hak tanımıyarak, bir yanıyla birikmiş bir emek demek olan sermayenin kişiliğinde sonuç olarak emeğe saygısızlık eder, bir nevi emeğin geçmişi-

ni inkâra gider, emeğin tarih içindeki gelişimine suni olarak set çekmek isterken, kapitalizm, sermayeyi emeğe hâkim kılarak, ne de olsa, son durumunda emek özelliğinden çıkmış ve para özüyle dolmuş bir gücü emeğe üstün bir duruma getirirken, henüz alınteriyle karışık olan «taze emeğe» haksızlığın en keskinini yapmaktadır. İslâmsa, emeği ön plâna alarak, bayat emek demek olan sermayeye ancak taze emeğin refakatında bulunursa meşruluk tanımakla, her ikisinin de hakkını vermekte ve böylece de ancak emeğe saygı göstermektedir. Öyle ya; sermaye emeğin hükmü altına kondurtan sonra, sermayeye tanınan hak, emeğe tanınmış bir hak olur. Böylece de emek, alanını da genişletmiş bulunur. Oysa, sermayeye emekten bağımsız bir hak tanımak, ikisini rakip hale koymaktır ki, bu karşılaşmada kaybedecek olan emektir. Çünkü: emekler, kişi kişi parçalanmış üniteler demektir. Sermayeyse, birbiri üstüne yığılarak artan bir çığ gibi kümülatif bir büyüme imkân ve özelliğini taşır. Sermayeyi, ayrıca ve fazladan vergileme (ki bir çok kapitalist ülkede buna başvurulmuştur) yetmez. Çünkü: vergi, ancak kârın bir bölümünden ibarettir, bugünkü vergi prensipleri gereği. O kârsa, zaten, sermayenin emeği kendi boyunduruğunda çalıştırmasıyla elde edilmektedir. Dolaylı olarak vergilendirilen emektir. Bu tip vergilemede sermayenin kaybettiği bir şey yoktur. İkinci tip tedbir olan sendikalaşma, grev hakları ise, sermayeyle emeğin çatışmasını peşin olarak kabul edip bunu sadece düzenli ve toplum için asgarî zararlı bir çatışma haline koymaktan başka bir şey değildir. Bu ise, emekle sermayenin aynı kaynaktan gel-

diğini iddia eden teoriye aykırıdır. Emeğin üçüncü tip savaş tertibi olan, proleteryanın sınıf şuuru ise, kapitalistik tedbirler çerçevesinin dışında, hattâ onu yıkmaya yönelmiş, komünizmin doğuşuna yol veren bir başkaldırma işaretidir ki, kapitalizmin, sermaye dolaylarında neşvünümasına meydan verdiği zulmün bir reaksiyonu demektir ve o da bu kez sermayeye zulüm edecektir. Dolayısıyla, emeği devletin kölesi yapacak ve emeğe bir geçmiş tanımıyacaktır. İslâmsa, sermayeyi ancak emekle birlikte ve emekle aşlanmış bir hamur olarak kullanabilmeğe bir hak tanıyarak, faiz yürütülmesini yasaklıyarak, para halindeki sermayenin iş dışında varlığını gayri meşru sayarak, ayrıca devletin gereğinde emek lehine aktif müdahalesini gerçekleştirerek, bütün bunlardan ayrı olarak, hem geliri, hem de serveti (anaparayı) sürekli bir şekilde vergilendirerek, bu vergiyi de (zekât) zengin sınıftan fakir sınıfa transfer ederek, emekle sermaye arasında, emeğe öncelik veren bir uyum ve denge sağlamış olmakta, kapitalizmin sömürücülüğünden ve komünizmin köleleştirmesinden, ekonomiyi olsun, emeği ve bizzat insanı olsun korumakta ve kurtarmakta, böylece de kendine özgü ve adına sadece «islâm ekonomisi» diyebileceğimiz bir ekonomi türü geliştirmekte ve ortaya koymaktadır. Zengin sınıf varlığının belli bir yüzdesinin her yıl sürekli olarak fakir sınıfa transferi (zekât) yoluyla, servet ve refah, zengin sınıfa doğru akan tek yönlü bir ekonomik imkân olmaktan çıkıyor, fakirden zengine, zenginden fakire doğru akan, çift yönlü ve katlı bir akım oluyor. Böylece de, çalışmanın, zekânın ve teşebbüsün de hakkını ihmal etmeyen, bir «sosyal adalet

seyyaliyeti» toplumun ve ekonominin eşitlik ve barış motifi olmaktadır. Faiz yasağı peşin bir önleyici, zekât buyruğu, sonradan tashih edici ve ayarlayıcı bir faktördür.

«Allah, ticareti helâl, faizi haram kılmıştır» açık nassı ile, islâma özgü ekonomik yapının temel prensiplerinden biri ortaya konmuştur. Kapitalizmde, hem ticaret, hem faiz helâldir. Sosyalizmde ise, hem ticaret, hem faiz yasaktır. İslâmsa ayrı bir ekonomik sistem olarak, ticareti helâl, faizi haram kılmıştır. Ticareti helâl sayarak sosyalizmden, faizi haram sayarak kapitalizmden ayrılır. Biri insan tabiatını görmezlikten gelen, öbürüyse, insan tabiatına kontrol ve sınır koymayan bu iki aşırı ekonomik sisteme karşılık, insanın köklü içgüdülerine bir ölçü içinde, alan açan bir sistem getirmiştir islâm. Mutluluk da zaten ancak böyle sağlanır.

İslâm, getirdiği din ruhu ve öte dünya inancı, hesap verme şuuru, faiz yasağı, zekât kurumu ve devletin ölçülü müdahelesi prensipleriyle, serbest oluşan piyasanın kapitalistik bir piyasaya dönüşmesini önler. Arz ve talep kanunu işlerken, sırf ekonomik olan faktörlerin yanısıra beliren psikolojik faktörleri arttırır. Bu faktörler, güçlü ve sosyal olan etkileriyle arz ve talep sertliklerini yumuşatırlar. Talebin elâstikilik sınırları genişler. Arzın otomatizmi kırılır. Öldürücü rekabet ve monopoller, piyasayı boğmaz ve bunlardan eser görülmez. Kapitalizmde devlet, komünizmde kişi, adetâ piyasadan koğulmuşken, islâm ekonomisi piyasasına, islâm prensipleri, devlet ve kişiler, tam bir uyum halinde katılmaktadır. Öyleyse, bir piyasada arz ve talebin karşılaşmasında, kapitalist

piyasada olduğu gibi sadece kişilerin egoist duyguları, kendine yontumlu fayda çıkarları yani homoekonomikus zekâ ve oyunları değil, din, devlet ve kişi isteklerinin bir bileşkesi hüküm sürmektedir. Görülüyor ki, bu yapı, ne kapitalistik bir yapıdır, ne komünist, ne herhangi bir marksist, ne premarksist, ne prekapitalistik bir yapıdır, olduğu gibi islâm yapısıdır bu. Bu sistem, ağır sanayi ekonomisine de uygulanabileceğinden prekapitalizm iddiası; bir klan içinde değil, en ileri medeniyet, toplum ve devlet hayatlarında da gerçekleşmiş bulunmasından dolayı da, premarksizm iddiası çürümektedir. Kapitalistik ve marksist yapılarda, toplum temelinde ekonomik motif olduğu inancı gizlidir. Bu yüzden, biri, ticareti meşru sayarken, ondan kopmaz gördüğü faizi de meşru saymıştır. Ahlâk ve dinin ekonomik düzene eğemen olabileceğine inanmamıştır. Öbürü de, bir reaksiyon olarak, ikisini birden yasak etmiştir; o da ikisini birbirinden ayıramamıştır. Din ve ahlâkı ise, süperstrüktürden tüten bir sanrı (vehim) gibi gördüğünden onların bu alana karışarak düzenleyici rol oynayabileceğini hiç mi hiç kabul etmemiştir. İslâmınsa apayrı bir toplum ve toplum temeli görüşü vardır. Din ve ahlâk, ekonomik kaynaklı değil, toplumun ve insan varlığının temel yapısıdır. Yani bu faktörler, infrastrüktür motifleridir. Ekonomi de, insan içgüdülerinin eşyadaki bir yansıması, hatâ aktif bir örgüsü olarak, belli bir ölçüde bağımsız bir alansa da, din, evreni kuşatan en geniş çerçeve olarak onu da içine alır ve ona eğemen olur. Ticaret, özel teşebbüs, insanın ekonomik içgüdüsüne verilmiş olumlu bir cevap, bağışlanmış bir gerçekleşme hakkı-

dır; faiz yasağıysa, en az o içgüdü kadar kuvvetli din kaynağından gelen ve içgüdü taşkınlığını, aşırılığını önleyen bir sınırdır. Din ve ahlâk ekonominin sonucu olmadığından, ekonomiye köklü bir şekilde etkili olabilir. Bu etki, öbürlerinde olduğu gibi, sonucun sebebi etkilemesi değil, belki, daha derin ve etkili bir gücün başka bir gücü dizginlemesidir. Nasıl ki, ruhla vücut da birbirinden kopmuş olmadıkları halde, ruh vücuttan üstündür; alıp götüren ruhtur. Vücut ruhu sürüklerse insanın önü kuşkusuz uçurumdur. Ruh, vücudu yönetiyorsa ve yönetiş bilgileri, islâm gibi bir hakikat kaynağından verimleniyor ve yemişleniyorsa vücut da kurtulmuş demektir. İslâm her ikisini de tanıyor, ama önceliği ve üstünlüğü ruha veriyor. İnsanın şuuruna ve iradesine saygı duyan ve hakkını veren bir sistemin başka türlü davranmasına ve düşünmesine de zaten imkân yoktur. İnsan ruhunun bir şanı olan din gerçeğini, ekonomik faaliyetin tali bir fonksiyonu sayan kapitalizm ve komünizm ise, gizli bir şekilde, insanı, kurtulamıyacağı, insanın hürlüğünü, şuurunu ve iradesini hiçe indiren bir fatalizmin mahkûmu ve esiri durumuna düşürmektedir. İnsanı yeryüzünde Allahın halifeşi sayan islâmsa, insana, meşruluğu aşmayan mümkün bir ölçü içinde, psikolojik faktörlerin geniş ölçüde etki yapması, ekonomiyi arz ve talebin birbirine uymamasından doğan krizlerden korur. Arz ve talepteki bu ayarlanış, şüphesiz, klasik optimist liberal ekonomistlerin iddia ettiği otomatik ayarlanış değildir. Hele bu otomatizmin kaynağı tek başına ekonominin kendisi hiç değildir. İslâm toplumunun ekonomik yapısı kompleks bir yapıdır. Ekonomik gü-

düler, serbest olarak eşya ve emek dünyasına girerler ve sonuna kadar ana doğrultudan çıkmazlar. Ama gereken yerlere, araştırıcı, değiştirici, düzeltici ve ayarlayıcı prizmalar konmuştur. Çeşitli kontrpuvanlar, tenazurlar, pervazlarla yürüyen bir yapıdır bu. Arz ve talep, adeta birbirine karşıt değil, aynı hedefe doğru atbaşı giden iki akımdır. Arzın kulağında daima talebin fısıltısı çınlar durur. Talep de, reel arz miktarından ötesi için arzularını sınırlar. Yani arz düzeni, ekonomi diliyle söyleyelim, talep bakımından, sürekli olarak ex post bir şuur taşır; talep de arz hatırına ex ante bir şuur. Bu iki şuur, din şuurundan doğar. Ve din kuruluşlarıyla süreklilik kazanır. Bu yüzden batıyı kasıp kavuran buhranlar islâm toplumunda gözükmez. Ekonominin üstündeki bu yoğun metaekonomik atmosfer, her türlü depresif taşkınlıkları söndürür. Üretim alanı böylece dengesine kavuşur.

Öte yandan, aynı din fonu, üretim alanından koparmayarak tüketim alanını da düzenler. İsraf yasağı, nimeti tek tanesine kadar koruma kaygısı, şükür etme alçakgönüllülüğü, zekâtın ayarlayıcı fonksiyonu ve zengin olsun, fakir olsun, müslümanların bir marj dahilinde tüketim eşitliği içinde yaşamaları, islâm toplumunun tüketim alanını, kapitalist ve sosyalist ekonomilerin tüketim alanlarından kesin olarak ayırır. Kapitalist düzende istihlâk eşitliği olmadığı açıktır. Zaten bu sistem, bu eşitsizlik adına konmuş ve kurulmuştur. Bütün iddiası eşitliği kurmak olan sosyalizme gelince, pratikte kısa zamanda, bu prensipten kaymış, meseleyi toplumun genel açısından alarak, bu konuda teknisyen kadroya taviz üstüne

taviz vermiş, buna karşılık, geniş vasıfsız işçi kütlesine de sabır tavsiyesinde bulunmaktan başka bir şey yapmamıştır. Bugün, sosyalist bir düzenin yeteri kadar gün görmüş tek modeli olan Sovyet Rusyada, ücretler arasında, astronomik farklar vardır ve sosyalistlerin tek avuntusu, bu farkın ne de olsa, kapitalist ülkelerdeki farktan az olmasıdır! Sosyalist bir rejimde, küçük tasarrufların ihmal edilecek kadar az olduğunu göz önünde tutarsak, ücret eşit istihlâk demektir. Kişinin tasarrufu söz konusu değildir. Çünkü tasarrufu toplum adına devlet yapacaktır. Hattâ bu yüzdendir ki, bu rejimde, tasarruf demek yatırım demektir. Ücretler arasındaki fark, aşağı yukarı istihlâkler arasındaki farka eşittir. Kapitalist rejimlerdeyse, istihlâk, ücret sınırını da aşan bir bölümdür. Bu toplumların ekonomik ideası, istihlâk olduğundan, birindeki kâr ve ücret farkları, öbüründeki ücret ve mevki farkları olduğu gibi istihlâk farkları demektir. Hatta sosyalist rejimlerde bu farkı arttıran gizli bir faktör de, mevki sahiplerine devletin sağladığı ücret dışı konfor türleridir. Bu yüzden, bu iki toplumda da, istihlâk eşitliği iddiaları hemen hemen ortadan kalkmış ve çürümüştür. Bu iddianın yerini ekonomik kalkınma ve yarış almıştır. İslâm toplumundaysa, ücretler farklıdır ama, ücret eşit istihlâk demek değildir. Ne de kâr sınırsız bir istihlâk hakkı vermektedir kişiye. Kazançtan hemen istihlâke geçilemez. Yani kazanç, sadece istihlâk için değildir. İstihlâk alanı ayrıca düzenlenmiş ve aşağı yukarı bir marj dahilinde, insanların kazançları ve mevkileri ne olursa olsun bir istihlâk eşitliği prensibi konmuştur. Bir müslümanın günlük hayatı ve meşru harca-

ma alanları, zenginiyle fakirini yaşama standardı bakımından birbirine çok yaklaştırmaktadır. İçki, kumar, gayr-i meşru kadın ilişkileri, toplum ahlâkını bozan eğlence kurumlarının teşekkülüne engel sosyal müeyyideler, israf yasağı, bir müslümanın öbür müslümanları en az kendisi kadar, hattâ kendisinden de çok düşünmesini gerektiren toplum ahlâkı, lüks yasağı, müslümanlar arasında aşağı yukarı bir istihlâk eşitliği kuracaktır. Elbet, din, bu konuda, hayat tarzları ve mizaçların çeşitliliği sebebiyle bir marj tanımıştır. Ama bu marj, hemen denebilir ki, sosyalist rejimdeki yaşama standardı farklarından daha az bir fark belirtir. Geleceğin ekonomistleri, ister istemez, islâmın, kendiliğinden sağlanan istihlâk eşitliği üzerinde duracaklar ve bunun teorisini yapacaklardır. Kapitalist düzende, istihsal, olduğu gibi istihlâke bağlı olduğundan, bir kısma, bütün ekonomiyi felce uğratır. İslâmdaysa, istihlâkteki bu tutumluluk, istihsalde bir büzülmeye sebep olmaz. Çünkü ortada, sun'î olarak, istihlâkin kısılması olayı yok, istihlâk zaten kendiliğinden, tabiî olarak bu tutumdadır ve istihsal de onunla ayarlıdır. Tasarruf yatırıma gidecek, o da toplumun genel zenginleşmesine ve kalkınması yönüne akacaktır. Çünkü islâm toplumunun ideası, islâm idealinin genişlemesi ve yayılmasıdır. Ekonomik ilerleyiş de bu ideaya bağlıdır ve onun içindir. İstihlâkten artan, doğrudan doğruya ihtiyaç malları üretimine yatırılmayacaksa, bu yönde, yani islâm idealinin gerçekleşmesi ve dünya yüzeyine daha çok yayılması yönünde yatırılacaktır. İstihlâk, böylece islâmda, kapitalizm ve sosyalizmde olduğu gibi, artırılsa da, eksiltilse de, toplum mutlu-

luğu bakımından da, bizzat ekonomi bakımından da fasit bir daire içinde döndüren bir baskı, istihsal alanına baskı alanı olmaz. İstihsal düzenini yürütecek kadar bir baskıdan artan gücü, bir idealin maddî payandası olan ek bir ekonominin finansmanına yarıyacaktır. Ayrıca da, sosyal adalet amaçları bakımından gerekli, bir ölçü dahilindeki bir istihlâk eşitliği de, ekonomik düzenin bütünü sarsılmadan ve zedelenmeden gerçekleşmiş olacak, fazladan olarak, ekonomik alandaki millî egoizm de, idealin gerçekleşmesi ve yayılması için doğrulacak ümanist karakterli yeni ekonomik akımlarla yumuşatılmış olacaktır.

7.

İslâm tarihine kronolojik olarak ekonomi açısından bakılırsa islâm ekonomisinin karakteri ana çizgileriyle görülebilir. Gerçi, bu konuda pek inceleme yapılmamıştır. Belgeler üzerinden yapılacak bir çalışma, islâm ekonomisinin mucizevî çehresini daha iyi aydınlatacaktır. Biz burada en geniş bir çerçevede dönem dönem islâm tarihini bu açıdan gözden geçireceğiz.

Peygamber zamanında islâm ekonomisi kuruluş durumundadır. Ekonomik kastlar kırılmakta, toplumu çökerten faiz ortadan kalkmakta, zekât kutsal buyruğuyla yoksul halk ekonomik verim katına yükseltilmekte, zengin ve sömürücü büyük şehirlerden, cihat yoluyla adeta fakir bölgelere cebrî bir servet akını sağlanmakta, böylece Asyanın büyük ve önemli bir kesiminde yepyeni bir ekonomik yapı temellendirilmektedir. İlk yıllarda bütün varlığını din uğrunda harcayarak veya terk ederek Peygamberin arkasından Medineye göçmüş olan Muhacirinin ekonomik durumunu

düzeltmek için bizzat Peygamber tarafından kurulan «Kardeşlik Ortaklığı» başlıbaşına köklü bir kurum, ideal bir erdem anıtıdır. Bu, sıkışık durumlarda, islâm devlet veya topluluğunun müslümanların yürekten razı olmalarıyla ekonomik strüktürde cesur kombinezonlar yapabileceğinin tipik bir örneğidir. Yani bu Peygamber sünneti de göstermiştir ki, olağanüstü durumlarda bu türlü kurumlarda toplum ekonomisi yeniden düzenlenebilir. Ta normal düzene dönünceye kadar. Ashab-ı Sûfa'nın bir arada kalıp bir arada yemeleri, bir nevi din düşüncesi ocağı halinde yaşamaları da bir başka örnek kurumdur. Eflâtunun devletinde de —tabiî teoride kalan— ve ancak savaşçı ve yöneticilere uygulanması öngörülen böyle bir kurum varsa da, orada amaç ve mükâfatlandırma, değerlendirme hep dünya içi bir perspektif doğrultusundadır. Ashab-ı Sûfa örneği ise eşsiz bir feragat ve perspektifine öte dünyayı almış benzersiz bir ülkü kurumudur.

Bu dönemde Peygamber, sahabenin büyük çoğunluğunu cihat için hazır bulundurduğundan bunların geliri, daha çok savaş kazançlarıdır. Ülkedeki halksa ziraat ve küçük sanayi örgütleri halinde çalışmaktadır. O günün şartları içinde, devlet ve cihat ocağı ekonomik hayatı büyük ölçüde etkilemekte, ekonomik dağılımında sınıflararasında büyük bir seyyaliyet sağlamaktadır. Yüzyılların oluşturduğu ve dondurduğu ekonomik sınıf durumları kırılıyor. Nimetlerin kişiler arasındaki dağılışı yeni ve çok hareketli bir plana giriyor. Yeni fethedilen bir ülkenin veya şehrin ekonomik hayatı felce uğramıyor, üstelik yeni baştan düzenlenerek daha verimli ve daha adil bir yapıya

kavuşturuluyor. İlk defa bir devlet hazinesi teşekkül ediyor, bir bütçe sistemi kuruluyor. Bütçe masraf ve gelir prensipleri bizzat Kur'an tarafından vaz ediliyor ve yeni islâm toplumuna uygulanıyor. Her ülkeye giden zekât âmilleri orada toplayıp dağıttıkları zekâtlarla sosyal adaleti sağlıyor. Bizzat mücahitler, lüks ve sefahata dalmadıkları ve halktan kopmadıkları için savaş ve kahramanlık yoluyla elde ettiklerini halkla paylaşıyorlar, servetlerini ekonomik hayata katarak toplumun zenginleşmesine, refaha ermesine, ictimaî adaletin daha köklü bir şekilde kurulmasına önderlik ediyorlar. C çağın iki büyük emperyalist devleti olan Bizans ve Pers Devletlerine savaş açarak, Ortadoğuda, kültürde ve medeniyette kendine dönme, siyaset ve ekonomide yabancıların ve azınlık gurıplarının ezmelerinden kurtulmanın yolu açılıyordu. İslâmla, o güne kadar sadece köle gibi çalıştırılan büyük halk kütleleri en geniş ölçüde kültür, siyaset ve ekonomi faaliyetlerine katılıyordu. Bu evrensel kansız devrimin öncüsü ve birinci örneği bizzat Peygamberdi. Öyle bir yol açılmış bulunuyordu ki, zamanın tükeneceği noktaya kadar uzayacak ve meşaleleriyle insanlığı aydınlatacaktı. Her alanda olduğu gibi ekonomi alanında da toplum şifa saçan şefkatli bir el tarafından onarılıyor, kan ve ihtilâl saçmadan, toplum, içinden öyle bir radyum ışığıyla ışıklandırılıyor ki, değişikliğin en büyüğü yapıldığı halde sanki her şey kendiliğinden olmuşçasına bir etki bırakıyor. Hiç bir şey yıkılmamış da her şey yapılmış gibi bir etki. Aslında yıkılması gereken her şey yıkılmış ve bu, insanoğlunun ruhunda bir çöküntü olmadan gerçekleşmiş, görünüşte olduğu gibi

kalan her kurum da anlam ve ruhça değişerek yenilenmiş, tazelenmiş, kelimenin tam anlamıyla dirilmiş, insanlar gibi kurumlar da müslüman olarak anadan yeni doğmuşçasına bir gençlik kazanmışlardır. Bunun içindir ki, islâmdan da önce vardı diye islâmın mülkiyet, miras, ticaret kavramlarını daha önceki kavrayışlarla karıştırmamak gerekir. Bu benzerlik dıştadır. Özde, anlamda, içyapıda ve amaçta islâm yepyeni ve apayrıdır. Asıl yenilik de bu yeniliktir. İslâmla yepyeni ve dipdiri bir dünya gelmiştir.

Hz. Ömer devrinde islâm toplumunun zenginliği, yeni doğan her çocuğa maaş bağlanacak kadar efsanevi bir çaba ulaşıyor. Savaş, ekonomiyi altüst edeceğine düzeltiyor, yerine oturtuyor, onarıyor ve kökleştiriyor.

Hz. Osman devrindeki olaylar denebilirse biraz da aşırı zenginliğin imkân verdiği olaylardır.

Emevî devri din ve siyaset alanındaki büyük facialara rağmen arka arkaya gelen fetihlerden dolayı refah ve zenginliklerin arttığı ve eksilmediği bir dönemdir.

Abbasiler döneminde sulh ve sükûn içinde zenginlik ve refahla taşacaktır islâm dünyası. Bugünkü çağın ekonomik buhranlarından hiçbirine raslanmaz. İhtilâller ve darbeler bile dar siyasî alanlarda kalır ve halkın ekonomik düzeni pek bozulmaz. Avrupa bugün bile o dönemleri bir masal hayatı gibi sunar. Ticaret, sanayi ve ziraat, altın bir tertip içindedir. Çarşılar dolu, sanatlar ince, eşya kaliteli, fiatlar istikrarlı, sınıflar arasındaki denge ve uyuşma tam. Ne Yunanlıların, ne Romalıların, ne çağımızın ekonomik üzüntüleri var. Cengizin, Haçlıların başını döndüren hep

o zenginlik ve ileriliktir. Korkunç ordularıyla gelmişler, islâm âlemini yağmalamışlar ve bir çok refah bilgilerini öğrenip gitmişlerdir.

Osmanlılar dönemi, başlangıçta yine fetihlerin getirdiği gelirler ve toprağın askerliğe ayarlı olarak düzenlenişiyle yüzlerce yıl parlak bir ekonomik varlık gösterir. Ancak Avrupanın rönesans devrini yine türk ve islâm etki ve korkusuyla açıp teknik üstünlüğe geçişinden sonradır ki, islâm gücünün ağır basma dönemi sona erer. Ekonomik çöküntü de bundan sonra başlar. Sosyal adalet kurumları yavaş yavaş ortadan kalkar. Sefalet her yanı sarar. Sınıflararası farklar artar, Hindistanda, Arabistanda, Mezopotamyada, Türkiyede ağını kuran Batı kapitalizmi gün gün halkın ekonomik varlığını tüketir, daha kötüsü aşk ve şevkini kırar, söndürür. Yoksulluk, islâmın gidişiyle oranlı olarak ters taraftan o eski refah çapına ulaşır. Bu böyle oldukça suç islâma yüklenir. İslâmdan kopuldukça ekonomik düzen sarsılır, ekonomik düzen sarsıldıkça islâmdan kopulur. Sonunda, bugünkü, din, medeniyet, kültür, politika, ahlâk ve ekonomi alanında içinde bulunduğumuz iflâs durumuna gelip çatarız.

Bu duruma düşmemize rağmen islâm ülkeleri bugüne kadar, ekonomik benzeri, müslüman olmayan ülkelerde görülen komünist ihtilâllerden uzak kalabilmiştir. Bugün yeni başgösteren bu tehlikenin de sebebi ekonomik olmaktan çok siyasidir. Kökü içerde olmaktan çok dışardadır. Dünya genel siyasetinin, blokların başarı veya başarısızlıklarının sonucudur. İslâm ülkelerinde tarihî perspektif kaybolduğu ölçüde bu felâket de belirmektedir.

Ekonomiye tapışın ekonomik sefalet getirmekten başka bir şeye yaramadığı gerçeği gün geçtikçe islâm ülkelerinde daha iyi anlaşılıyor. Kapitalist kurumların, faizin, zekâtsızlığın toplumu çepçevre ezdiği artık gözle görülür hale geldi. Banka bir vakitler bir kurtarıcı, bir fatih gibi gelmişti. Bugünse, bu kurumun, ekonominin deli dumrulu olduğu ufak ufak da olsa farkediliyor. Köprübaşına yerleşip herkesten ekonomi baçını koparan korkunç bir kurumdur banka, biliniyor artık. Bütün bu batı kurumları bir vakitler islâm ülkelerine ideal kurumlar olarak sunuluyordu. Şimdi onların yerini sosyalizm aldı. İslâm toplumu, içgüdüsü ve sağduyusuyla gün gün seziyor ki, bu da, daha önceki batı doktrinleri ve kurumları gibi, islâm dünyasını oyalayıp geri bırakmak, kendine dönmekten alıkoymak, kendi imkânlarıyla ve alınteriyle kendini kurtarmağa çalışmasına engel olmak, onu hayaller ve fanteziler, buhranlar ve ihtilâller içinde boğmak planının yaldızlı afyonundan başka bir şey değildir ve olamaz.

İslâm toplumlarını batılıların ve komünistlerin elinden ve dilinden kurtaracak kahraman nesil, şüphe yok ki, islâm toplumunun ekonomisini de yeni baştan düzenlemek ve kurmak zorundadır. İlk önce batılı kurumları bit ayıklar gibi ayıklayacaktır. Sonra o kurumlara yataklık yapan yerli kurumları da kökten temizleyecektir. Faizi her türlü görünüşü ve işleyişiyle yasak edecek ve zekâtı, tam bir sosyal adalet vergisi olarak işletecek, yürürlüğe koyacak ve uygulayacaktır. Ham madde kaynaklarını en modern teknikle değerlendirmenin sistemini kuracak, genç islâm aydınını yüreği ilâhî sevgiyle dolu olarak tabiatı yeni baş-

tan keşfe ve verimlendirmeğe gönderecektir. Tam bir maliye ve vergi reformu yapmak gerekecektir. Bütün islâm ülkelerinin ekonomisi birbirine açık olacaktır. Bir islâm ortak pazarı, bir islâm sermaye piyasası, bir islâm kambiyo teşkilâtı, ortak bir islâm para ünitesi tesis edilecektir. İthalâtta ve ihracatta, işçi değişiminde, ham madde alışverişinde islâm ülkeleri birinci planda tercihli olarak düşünülecek ve islâm ülkeleriyle islâm olmayan ülkeler arasında tam bir ayırım yapılacak ve fark gözetilecektir. İslâm ülkeleri arasında her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da tam bir işbirliği, hattâ bir işbölümü olacaktır. Her ülke, ekonominin bir alanında, kendi fizikî imkânlarına en uygun ve en elverişli, o ülkeyi tam istihdam sınırına en yaklaştıracak alanda uzmanlaşacaktır. Tabiî ki, bütün bunların gerçekleşebilmesi ve başarıya ulaşabilmesi için islâm toplumunun her yönüyle kurulması ve çalıştırılması, islâm idealinin gönüllere yerleşmiş olması, islâm gençliği, islâm işçisi ve islâm aydınının oluşması, islâm şuurunun elle tutulurcasına canlı olması şarttır.

SON